

A biharmegyei hadjárat 1604-ben.

I.

Bevezetés.

A régibb magyar hadtörténelem legfontosabb eseményeinek mindeddig csak egy kis töredéke van szakszerű alapossgal feldolgozva. Nagyon soknak részletei vagy teljes homályban maradtak, vagy téves megvilágításban, ellenmondásokkal tarkázva tűnnek elénk, még olyankor is, amikor elegendő mennyiségű megbízható forrásanyag állhatott volna a kutató vagy író rendelkezésére.

Ha erre a feltűnő jelenségre magyarázatot keresünk, akkor azt az alábbi okokban, vagy azok valamelyikében, találhatjuk meg:

1. Katonaíróink *legtöbbje* nem vág neki a *forráskutatás* fáradságos munkájának, sőt a könnyen hozzáférhető kútfőket is vagy hiányosan ismeri, vagy helytelenül értékeli.

2. Nagy részük, minden további vizsgálat és kritika nélkül, szentírásul fogadja el a *régebbi feldolgozásokat*, teljesen mellőzve a napjainkban végrehajtott kutatások eredményét. Így azután sokszor megtörténik, hogy egyik feldolgozó nyomon követi a másikat, olyan tévedések és hibák terén is, amelyeket szélesebbkörű forráskutatással, elemzéssel és kritikával — vagy néha még egyszerűbben az újabb kutatók munkáiból — maga is tüstént megállapíthatott és könnyűszerrel helyre is igazíthatott volna.

3. Mostani hadtörténetíróink egyik-másika abba a súlyos módszertani hibába esik, hogy valami neki tetsző, az ő „saját külön“ elméletébe illő, de rendszerint helyt nem álló *feltevést*, végképpen leszűrt történelmi *igazságként* akar az olvasóra erőszakolni.

4. Ugyancsak tollforgató katonáinknál figyelhetjük meg azt a jelenséget, hogy sok száz év előtt lefolyt eseményeket is, a mai katona szemével vizsgálják s a mostani taktikai és egyéb szabályzatok alapján bírálják meg és írják le.

5. Legtöbb hadtörténetírónk egyáltalán nem törődik a

történelmi földrajzzal és a birtoktörténettel, ami szintén sok tévedésnek lett a kútforrása.

Az alapos helyreigazításra szoruló hadiesemények sorában foglal helyet Bocskay István 1604-i háborújának első felvonása, a biharmegyei hadjárat is, amely előtt az egykorú krónikás szerint — csodálatos égi jelek jártak.¹

Nem lehet feladatunk, hogy Bocskay háborújának általánosan ismert s különben minden iskolakönyvben is megtalálható előzményeivel behatóan foglalkozzunk s elejétől-végéig ismételgessük azt, amit előttünk már annyian megírtak. Ne keresse tehát ebben a tanulmányban senki se Bocskay élet- és jellemrajzát, se pedig az 1604. év politikai eseményeinek oknyomozó történetét. Nem ezek boncolgatása volt a célunk, hanem csupán az, hogy megállapítva és lehetőség szerint helyre is igazítva a *bihari hadjárat* történetébe csúszott tévedéseket és hibákat, az utánunk jövő feldolgozóknak, az eddiginél hadtörténelmi szempontból megbízhatóbb alapot adjunk.

*

1604 szeptember 15-e és 17-e között történhetett, hogy Gróf Dampierre² ezredes Temesvár közelében szétverte Bethlen Gábor és a becskereki pasa egyesült hadát.

¹ „Anno 1604 die 28. Septembris conspicitur signum ingens miraculum noctu in coelo. Surgebat magnus exercitus habens ordines militares, ab oriente tendebant versus septentrionem, fit sibi obvius alius exercitus se non minor, concurrebant signa quasi pugnatōres, cum hastis, bombardis, imo etiam tormentis majoribus. Repellitur oriens, triumphat septentrionalis.“ (*Weyss Michael: Liber Annalium. — Trauschenfels: Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens. 175. l.*)

² *Dampierre* (teljes névvel: Heinrich *Du Val*, Graf von *Dampierre*, Freiherr von *Mondrovia*) 1580-ban született a franciaországi Du Hansban. Előbb a spanyol hadseregben harcolt Hollandia ellen. 1601-től haláláig császári szolgálatban állott. 1602-ben és 1603-ban Basta alatt szolgált Erdélyben. 1605-ben Esztergom várát vélte a török ellen, de a felázadt várórség megkötözte őt s okt. 5-án kaput nyitott az ellenségnek. 1616—1617-ben a velenceiek ellen harcolt, nemcsak német csapatok, hanem magyar hajdúk élén is. 1618-ban a Csehországba küldött magyar lovas és gyalog csapatok parancsnoka; 1619-ben pedig „Obrist-Wachtmeister zu Feld über alles Kriegsvolk zu Ross.“ Tudvalevően az ő lovasai mentették ki szorult helyzetéből II. Ferdinánd királyt, 1619 jún. 5-én. Ennek a *Dampierre*-féle lovasságnak volt közvetlen leszármazottja a világháború végéig fennállott cs. és kir. 8. dragonyosezred.

1620-ban Bethlen Gáborral került szembe *Dampierre* s Pozsony megrohanásánál esett el, okt. 9-én. Kiváló katona és rendkívül elszánt vitéz férfiú volt. Kútfoinokban Dauallus, Davallo, Dempir, Domper, Don Pier, Ampierra, sőt Don Jora néven is szerepel. Az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*-ben pedig két külön személy (*Duval* és *Dampierre*) lett belőle (V. 295. l.)

Életrajzát *Janko* írta meg (Bécs, 1876.) V. ö. még: *Tomaschek: Geschichte des k. k. Drag. Regts. No. 8. (9. és k. l.); Lukinich: Bethlen Gábor és Pozsony városa (Századok: 1921. évf. 189. 190. l.); továbbá Áldásy: Egykorú levél Dampierre haláláról (Hadtört. Közl. 1927. évf. 412. és k. l.)*

Ez az ütközet volt a biharmegyei hadjárat voltaképeni szülőoka, ennél fogva ha röviden is, de szólanunk kell róla.

Tudjuk, hogy a török, mióta Lippát (1595.) elvesztette, folytonosan azon mesterkedett, hogy ezt az akkor annyira fontos marosmenti várat újra hatalmába kerítse. Rákóczy Lajos³ lippai kapitány már 1604 július 28-án aggódva jelenti „a király képeinek“, vagyis a Basta helyébe ültetett Gróf Belgiojoso felsőmagyarországi főhadparancsnok- és helytartónak,⁴ hogy a török erősen mozgolódik s ha a rozs-szul ellátott gyöngye várórség gyors támogatást nem kap, nem tudja a várat a Temesvár alatt egyre sokasodó török seregtől megvédeni.⁵

Belgiojosoban meg is volt a jó szándék s a Lippa megmentése végett összevont felsőmagyarországi hadak gyülekezőhelyéül, a Tokajjal szemben levő Rakamazt jelölte ki. Szeptember 8-án ő maga is odaindult Kassáról;⁶ nehogy azonban a Lippának szánt segítség későn jöjjön, már jóval előbb odairányította Dampierre-t vagy 500 lovassal. Ez a

³ *Rákóczy Lajos*, Felsővadászi Rákóczy György és Velezdi Kövér Dóra fia, 1570-ben született. (*Jászói konvent levéltára*: A° 1579. Prot. I. Fol. 20. Revisio aetatis Ludovici Rákoczy filii Georgii ex Dorothea Kövér progeniti.) Unokatestvére volt Rákóczy Zsigmond fejedelemnek. Kora ifjúságától fogva katonáskodott. 1600-ban Erdélybe küldötték Báthory Zsigmond ellen. Mihály vajdával jó lábon állott, sőt életét is meg akarta menteni, de nem sikerült, sőt ő maga is négy súlyos sebet kapott. 1602-ben és 1603-ban Basta alatt harcolt. 1604-ben lippai kapitány, 1607 nov. 5. báró lett. 1611-ben résztvett a Báthory Gábor elleni hadjáratban. A zempléni mezővadászban halt meg 1612 jan. 3-án s febr. 29-én temették el, állítólag a szerencsi Rákóczy-sírboltba.

Ugyes portyázóvezér és nagyon bátor katona volt. Több ízben meg is sebesült.

⁴ *Belgiojoso* (teljes névvel: Johann Jakob Barbiano Graf von Belgiojoso) a XVII. századbeli „condottiere“ típus egyik csekélytehetségű képviselője. Sokfelé szolgált, kevés sikerrel. Volt a francia ligában, a pápai és a spanyol hadseregben, majd 1603-ban a császári hadseregbe lépett. 1606-ban újból Spanyolországba ment s ott egy tartomány kormányzója lett. † 1626-ban.

Forrásaink hol Barbiano, hol Belgiojoso néven emlegetik, sőt néhol két személyt is csinálnak belőle. Ő maga mindig a *Belgiojoso* nevet használta, amelyet aláírásában gyakran „Belgo“-ra rövidített. *Pető Gergely* „Belgiai Josa“-ra magyarosítja. (*Rövid Magyar Krónika*: 160. l.)

⁵ „Sehol semmi élés nincsen benne, Puskapor azonképen; az Vitézleő nép is az nagy fizetelenségh és éhség miatt naponként igen oszol; az mi kevés nép benne vagyon, igen feküsznek a Hagymáz betegségében. Az Lovaink is igen halnak, betegednek; ki sem járhatunk rajtok. Megh is kérem Nagdat, külgjön ha többet nem csak ezer lovas Hajdút, ió és hasznos chatájok lehet naponkint.“ (*Gömöry*: Rákóczy Lajos jelentése Lippa helyzetéről. — *Hadtört. Közlemények*: 1894. évf. 688. és k. l.)

⁶ *Szamosközy*: Történelmi Maradványai. IV. (*Monum. Hung. Hist. Scriptorum*. XXX. 504. 549. l.)

csapat szeptember 9-én indult Váradról Lippára,⁷ hova 12-én vagy 13-án érkezhetett.

Itt Dampierre nagyszámú hajdúhaddal együtt magához vette Rákóczy Lajost s azután 15-e és 17-e között, napkelte előtt 2 órával,⁸ váratlanul megrohanta és alaposan szét is ugrasztotta a becskerek-i pasa és Bethlen vigyázatlan táborát. A temesvári pasa már csak elkésve küldött segítséget, amely közbevágott ugyan, de a harc sorsát meg nem fordíthatta⁹ s legfeljebb az üldözésnek vethetett gátat.¹⁰

A zsákmány között volt Bethlen Gábor néhány ruhadarabja is; valamelyiknek a zsebében pedig Bocskay levelei, amelyek kétségtelenül azt mutatták, hogy írójuk összekötöttest tart fenn azokkal a menekültekkel, akik az erdélyi fejedelemséget török fennhatóság alatt akarják visszaállítani.

Dampierre az áruló leveleket, Concini váradi alkapitány útján, Belgiojosohoz juttatta, aki már korábban is gyanút fogott ugyan Bocskay ellen, de csak most jutott kézzelfogható bizonyítékhoz.

Erdélyben — már évek óta — hol névleg, hol valósággal, a császár és király parancsolt, aki természetesen nem akarta többé kiadni a kezéből ezt az országrészt. Ezért aztán minden olyan törekvés, amely Erdély újból való különválasztására irányult, az uralkodó érdekeibe ütközött s így megtorlásra adott okot.

Ez történt itt is. Belgiojoso a gyülekező haderőt most már nem szánta csupán a török ellen, hanem azokat is le akarta verni vele, akik a porta támogatását keresték. Ezek közül is legelőször Bocskayval akart végezni, aki nem hú-

⁷ Dampierre jelentése. (*Kriegs-Archiv Wien*: Feldakten 1604. Fasc. IX. ad Nr. 12.)

⁸ A nap szeptember 15-én 5 ó. 32 perckor, 17-én 5 ó. 34 perckor kél. A legtöbb helyen olvasható szeptember 19-i dátumot nem fogadhatjuk el.

⁹ *Gömöry*: A hajdúk Lippa alatt 1604-ben (*Hadtört. Közlemények*: 1892. évf. 118. és k. 1.)

¹⁰ Az ütközet színhelyének meghatározásában az egykorú vagy közel egykorú kútfők az újabb feldolgozásoktól, szokatlanul eltérnek. Az előbbieken Temesvárról, az utóbbiakban Lippáról, Nagytopolj környékéről és Tótváradról van ugyanis szó. Temesvár és Tótvárad között — légvonalban mérve — 75 kilométer a távolság, ami eléggé mutatja a helymeghatározásbeli különbségeket.

Nem foglalkozhatunk most ennek a kérdésnek fejtegetésével. Csupán annyit említünk meg tehát, hogy kétségtelenül *Temesvár közelében* vívták az ütközetet. Az egykorú német jelentés is a törökök *temesvári* vereségéről számol be. (*Kriegs-Archiv Wien*: Feldakten 1604. Fasc. IX. ad No. 16.) Lásd bővebben: *Gyalókay*: Hol lepté meg Dampierre a törököket és Bethlen Gábort 1604-ben? (*Hadtört. Közl.* 1928. évf. 3. és k. 1.)

zódott még valamelyik pasa szárnya alá, hanem biharmegyei birtokain tartózkodott.

A kassai generális nem tudhatta ugyan — mert ma se lehet még bizonyosan tudni — vajjon Bocskay kereste-e a menekültek barátságát, vagy azok az övét, de azért a kocka máris eldőlt s ezzel ütött is a fegyveres leszámolás órája.

Mielőtt azonban a rövid, de tanulságos hadjárat eseményeinek tárgyalásába fogtunk, ismerkedjünk meg a hadműveletek színhelyével is.

II.

A hadjárat színhelye.

Az a terület, amelyen az 1604-i hadjárat biharmegyei része lezajlott, a Sebes-Körös, a Berettyó és az Ér vízkörnyékére esik. (1. és 2. vázlat.)

Nagyobbára sík és csak kismélységben dombos vidék, amelyet az elmúlt századokban a mostaninál sokkal több állandó folyó- és állóvíz tagozott. Legmélyebb barázdájában a Berettyó folyt és folyik ma is, amelytől Biharfélegyháza mellett marad el a jobb partját kísérő alacsony dombvidék. Hajdanában a mainál jóval kanyargósabb mederben, nagyon lomhán folydogált. Gyakori kiöntéseivel — minden régi térkép szerint — mocsárrá változtatta lapos partmellékét, minélfogva, katonai szempontból, mindenkor számottevő akadály volt. Zsákától nyugatra, az ú. n. Nagy-Sárréten, 80.000 kataszteri hold terjedelmű — ma már lecsapolt — mocsárvidéket alkotott.

Pocsajnál szakad bele az Ér, egy a térszín csekély lejtősödése folytán alig mozgó, sok ágban össze-vissza kanyargó, javarészen náddal és sással telenőtt posványos víz.¹¹ Még nem is olyan régen, vízimadarak ezreinek nehezen hozzáférhető tanyája, amelynek útvesztőiben csak a pákások tudtak eligazodni.

Az Ér Szilágymegye északnyugati részén ered s nagy

¹¹ *Fényes Elek* (1839.) ezt írja róla: „Igen szép nádat terem számtalan ágakra oszló ágyában s nagy víz idején jó ízű csukákkal kedveskedik. Nevezetes, hogy az újabb időkben ennek a víznek mellékén a földrengések leggyakoribbak s legkeményebbek voltak.“ (*Magyar Országának s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota*: IV. 38. l.) A vízimadarak sokaságát ugyancsak ő említi. (*U. o.* 97. l.)

Az Ér esése, Szalacstól Pocsajig kilométerenkint átlag csak 16 centiméter. Vízgyűjtő területe kb. 1550 km.² (*Korbély*: *Biharmegye hegy- és vízrajza*. — *Biharmegye és Nagyvárad monographiája*: 8. l.)

ivben kanyarodva, Szalacs közelében jut Biharmegye földjére. Útjának legészakibb szakaszán nagyon megközelíti a Krasznát. Itt a vízváltató el is tűnik közülök, úgy hogy a Kraszna, nagy vízének jókora részét az Ér mocsaraiba ömlesztette, amelyek ilyenformán sokkal több vizet kaptak tőle, mint amennyit a források és a betorkoló kisebb erek szállítottak beléjük. Így tehát a Kraszna, időszakos kettéválás (bifurcatio) útján, az Éren át a Berettyó völgyével is összefüggött. Ez az oka annak, hogy régi történetíróink ezeket a folyókat annyiszor össze-vissza keresztelik.

Az Ér sok mellékága csak tartós szárazság idején s akkor is kevés helyen, főága azonban sehol se volt átgázolható. 1604-ben csupán Diószegnél és Székelyhídnál vitt át rajta állandó híd, s ez a körülmény adott ennek a két helynek nagyobb katonai fontosságot. Az Ér, katonai szempontból, nagyon kellemetlen, sőt veszedelmes akadály, amelynek tehát a Berettyónál is nagyobb befolyása volt a hadműveletekre. Diószeg táján, a jobb partján húzódó 50—50 méter magasra emelkedő széles földhát egy kissé összehúzóítja. Itt torkollik bele az Almás, amelynek tóvá duzzasztott víze, még 1879-ben is, az ú. n. egyedi malmot hajtotta.¹²

Az Ér balpartjával párhuzamosan Szalacstól a Berettyóig, alacsony dombvidék (az érmelléki szőlővidék) vonul, amelynek legnyugatibb része 50—80 méternyire emelkedik a folyó szintje fölé. Száraz időben könnyen járható, de huzamosabb esőzés után, vagy pedig hóolvadás idején, csizmatalp- és patkómarasztaló ragadós sárrá változik agyagos talaja, a gyaloglást, lovaglást és a szekérral való közlekedést egyaránt megnehezítve.

Az Értől nyugatra, vele párhuzamosan, egy kisebb és nem is olyan mély barázda van, amelynek víze Bagamér alól Álmosdon át Nagylétára húzódik s Konvár táján a Berettyó északi mellékágába, a Kálló-érbe szakad.¹³

Mind ennek a „folyás“-nak, mind pedig az Almásnak, állandó víze van ma is és különösen esős időben, kellemetlen akadály mindakettő.¹⁴

A hadjárat színterének legnagyobb víze, a Sebes-Körözs, Nagy Várad alatt elveszíti hegyi jellegét s alföldi

¹² 2. vázlat. — Itt lehetett a középkorban az egyed-monostori barátok halastava. Maga a monostor is ott a közelben, a most Diószeghez tartozó „Templomhely“ nevű magaslaton állott.

Az Almás „folyót“ Álmosd és Diószeg határán, Buday Ezsaiás is említi. (*Magyarország Históriaja*: II. 169. l.)

¹³ 1. vázlat.

¹⁴ *Sátor Elemér*, nagylétai birtokrendező mérnök — egykori vitéz hadnagyom — szíves közlése szerint.

folyó módjára kanyarog tovább, Komádi és Szeghalom között az ú. n. Kis Sárretet alkotva.¹⁵

Jobb partján, közvetlenül Nagy Várad alatt, egy — a középkorban Viaszos,¹⁶ majd később Kis-Körözs nevű — mellékág szakad ki belőle, amely Nagy Kerekin át a Berettyó felé tart s Szentpéterszeggel átellenben vész el a parti mocsarakban.¹⁷ A Kis-Körözs hajdanában állandó, de nagyon kanyargós, lassú vízfolyás volt, amely partmellékét gyakran elöntötte és ott, sokhelyen, mocsarakat is alkotott. A Sebes-Körözs szabályozása óta nincs benne többé élővíz.

A Kis-Körözsből az Ölyves, a Sebes-Körözsből a Kútas nevű mellékág indult ki, amelyek a mai Nyésta pusztán egyesültek. Azután újra szétágaztak s részben a Kis-, részben a Nagy-Sárretbe ömlöttek.

Ebből a rövid leírásból is kitűnik, hogy ezt az egész területet jócskán keresztül-kasul hálózták a folyóvizek. Nem csuda, hogy régi történetíróink össze-vissza zavarják őket. Az ő vízrajzi meghatározásaikat tehát nagy óvatossággal kell fogadni.¹⁸

Az 1. és 2. vázlat némi fogalmat adhat erről a vízhálózatról, amellyel, a hadiesemények tárgyalásánál, feltétlenül számolnunk kell, mert az akkori csekélyszámú utak nagyobb részének a folyó- és állóvizek szabtak irányt.

Az 1604-i biharmegyei hadjáratban ezek az utak játszottak szerepet:¹⁹

¹⁵ Most már ez is ki van szárítva.

¹⁶ Wyozos, Wynzws. (*Bunyítay*: A váradi káptalan legrégebbi statutumai. 52. l.)

¹⁷ *Schmidl Adolf*, a Biharhegység kiváló monographusa, azt írja, hogy a Kis-Körözs a Berettyó parti-mocsaraiból eredt s Nagy-Várad alatt szakadt a Sebes-Körözsbe. (*Das Bihar Gebirge*: 65. l.) A jeles tudós nem vette észre, hogy a folyó váradi végpontja 121, a szentpéterszegi pedig 98 m. tengerszínfeletti magasságban van. A víz tehát csakis az utóbbi végpont felé folyhatott.

¹⁸ Például *Bél Mátyás* a Berettyóról ezt írja: „*Berettyo ramus quasi quidam Tibisci, sinuoso alveo e lacustribus undis apud Bihariensis et Szaboltsiensis natus.*” (*Compendium Hungariae Geographicum*: I. 11. l.) Ő különben Székelyhidről is azt állítja, hogy a Berettyó partján van: „*Székely-Hida, munitionis, ad tutandum super amnem Berettyo pontem, opera militari excitata, desolata iacet.*” (*Ű. o.* II. 174. l.) *Istoánffi* szerint Diószeg is a „Berequio” mentén van. (*Historia*: 499. l.) A *Mikoviny-Fritsch*-féle (1755.) térkép már eléggé helyesen ábrázolja a Berettyót.

¹⁹ 1. vázlat. — Továbbá:

Biharmegye XVIII. századbeli, alkalmasint 1786 előtti, térképe. (Tollrajz). — *Magyar Tud. Akadémia* térképgyűjteménye: VII. 50.

Kauperz-féle postatérkép, 1792.

Homann: Regni Hungariae Tabula Generalis, 1718.

Carte Géographique du Theatre de la Guerre en General representant le Royaume de Hongarie etc. Par Tobie Conrad Lotter, Augsburg. 1771.

A debrecen—hosszúpályi—székelyhídi, amely az utóbbi helyről, a dombokon át, Margittára s onnan a Berettyó mentén a Szilágyságba vitt.

Hosszúpályinál egy másik út ágazott ki belőle dél felé s Pocsajon, Kismarján és Regény-pusztán át Váradra tartott.

Ebből Bihar és a mai Kügy-pusztá között indult ki az az útvonal, amely Biharfélegyházán, Jankafalván és Diószegen át Székelyhíd felé bonyolította le a forgalmat. Diószegnél egy elágazása volt, amely — Álmosdon áthaladva — alkalmasint Kálló felé vitt.

Végül fontos volt a Kolozsvárról a Szamos, majd a Sebes-Körözs mentén haladó s az utóbbinak révi sziklaszorost a Királyhágón át megkerülő hadiút.

Nem szabad itt — mai szemmel vizsgálva a hajdani állapotokat — szilárdan alapozott országvutakra gondolnunk. Az egykori római birodalom határa sohase nyúlt eddig. Itt már barbárvilág volt s így hiába keresünk az 1604-i hadjárat színhelyén római útmaradványokat, amelyekre a későbbi hadi- vagy postaútak települhettek volna. A tiszántúli vidék kevés számú közlekedővonala, bizony csak alapépitmény nélküli, pocsolyakerülő dűlőút lehetett. Helyenkint talán még az se, hanem csak afféle szekér- vagy marhahajrás, amelynek híg sarába agyig gázolt a kerék, valahányszor lucskosra fordult az idő. Ennek megfelelő volt legtöbb helyen a hidak állapota is.

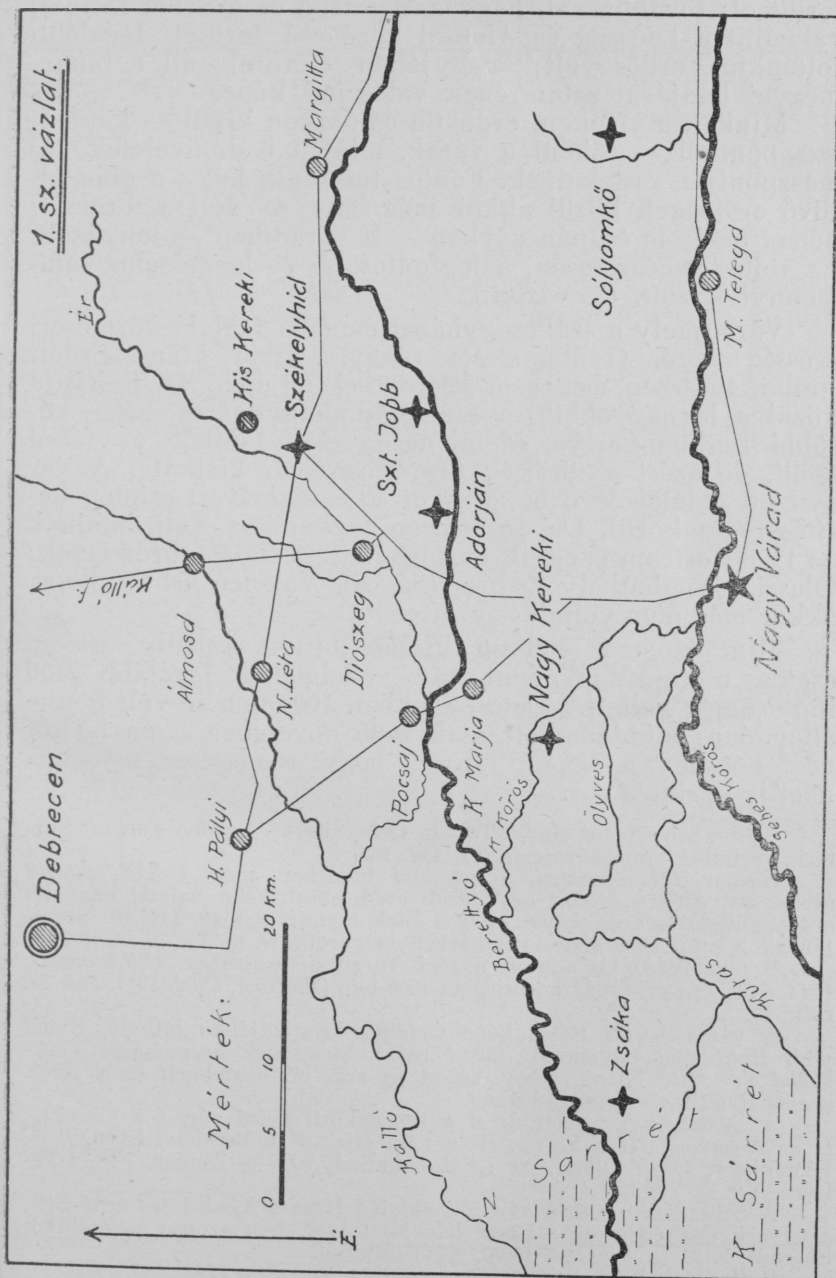
Természetes, hogy ezek a gyarló közlekedővonalak, amelyeknek lehetőség szerint víz nem járta helyekhez kellett igazodniok, jóval kanyargósabbak voltak, mint a mostani, a sok mocsár és rónavíz lecsapolása után már szárazra épült utak.²⁰ *Mindezzel számolnunk kell, ha a XVII. századbéli távolságokról és menetidőkről van szó.*

Ia az elmondottakhoz még hozzátesszük azt, hogy Nagyléta—Álmosd—Bagamér vonalától nyugatra Debrecenig s az Ér balpartja és a Berettyó közé ékelődő dombvidéken — a szőlőművelésre fogott alacsonyabb lejtők kivételével — még a XIX. században is összefüggő erdőség

Comitatus in Regno Hungariae quorum Literae qua versus ad officia postarum sunt dirigendae. (A XVIII. század elejéről).

Mínthogy a rendszeres útépités, a folyók szabályozása, a mocsarak kiszáritása, az erdőségek kipusztítása, nálunk csak a XIX. században kezdődött: a XVIII. századbéli térképek a XVII. századbéli állapotokat eléggé megközelítik, amit különben írott kútfőink is igazolnak.

²⁰ Például a Hosszúpályit Nagylétán át Székelyhíddal összekötő — részben gondozott, részben gondozatlan — szekérút, manapság meglehetősen egyenes vonalban halad. Ugyanezt az útát sokszorosan megtört vonallal ábrázolják a XVIII. századbéli térképek, annak bizonyosságul, hogy iránya nagyon tekervényes volt.

A hadjárat színhelye.

terült el; továbbá azt, hogy a Berettyó és a Sebes-Körözs, valamint a Diószeg és Almosd közé eső terület, legalább foltonkint, erdős volt:²¹ nagyjában előttünk áll a bihar-megyei hadjárat színterének valószínű képe.

Minket, a vízeken, erdőkön és úton kívül — katonai szempontból — főként a várak, mint a hadműveletek támaszpontjai, érdekelnek. Fontos tudnunk, hogy a számbajövő erősségek közül akkor még egy se volt a töröké s német őrség is csupán egyben — a váradiban — tanyázott. Ez volt, természetesen, a legfontosabb és legerősebb valamennyi között. (3. vázlat.)

Vára, mely a székesegyház magába foglaló középkori erősség köré, Gyula eleste (vagyis 1566) után kezdett épülni, 1604-ben még nem készült el teljesen. Őt bástyája közül a legnagyobbik, a csúcsával délnyugatra néző későbbi Bethlen-bástya, ideiglenesen csak földből és fából épült, de azért a törökök 1598-i ostromát kiállotta. A vár nyugati oldalán levő belső várost (Péntekhelyet) szintén kerítés fogta körül. De ez nagyon fogyatékos volt, aminek az 1598-i ostrom is egyik oka lehetett. A külső városrészek: Olaszi, Szombathely Zsupos (Sápos), Velence és Vadkert, akkor még nem voltak bekerítve.²²

Mint azt más helyen kiszámítottuk, komoly ostrom esetén a tulajdonképeni vár védelméhez legalább 2400 főnyi őrség kellett.²³ Ennyi azonban 1604-ben se volt benne állandóan; mindamellett csak 1606 november 22-én hódolt meg Bocskay hadának.²⁴ Igaz, hogy rendszeres ostromra nem is került a sor.

²¹ *Homann: Regni Hung. Tabula Generalis. — Bethlen Farkas: Historia de rebus Transsylvaniaicis. VI. 150. 164. l.*

Kismarjától nyugatra, a hencidai határban, még a XIX. század utolsó negyedében is volt egy darab erdő, alkalmasint valami nagyobb erdőség utolsó maradványa. *Fényes Elek* ezenkívül még Ártánd, Szentjános és Csatár határában is említi 1839-ben erdőt. (*I. m. IV. 70. 99. 102. l.*)

²² *Gyalóka: Uj adatok a régi Várad helyrajzához. (Biharvárad: I. 14. és k. l.) és Nagyvárad ostroma 1660-ban (Hadtört. Közl. 1911. évf. 31. és k. l.)*

A város egyik, 1598-i képe *Ortelius* krónikájában látható. Ennél jobb *Houfnagel* ugyancsak 1598-i rajza, amelynek hasonmását *Tóth-Szabó Pál* tette közzé „Nagy Várad az erdélyi fejedelmek és a török uralom korában“ c. munkájában.

A mellékelt 3. vázlaton: *A* a (középkori) belső vár, *I* a Csonka-, *II* az Aranyos-, *III* a Veres-, *IV* a Királyfia-, *V* a Bethlen-bástya. *P* = Péntekhely, *O* = Olaszi, *Sz* = Szombathely, *Zs* = Zsupos, *Vl* = Velence, *Vk* = Vadkert.

A Sebes-Körözsnak a vár déli oldalán látható Kis-Körözs nevű ága, amelynek medrében ma a Pecze (Hévjó) folyik, nem azonos a korábban tárgyalt, hajdan „Viaszos“ nevű, Kis-Körözsszel.

²³ *Hadtört. Közl. i. h.*

²⁴ *Bethlen: i. m. VI. 454. l.*

Az 1604-i hadjárat kezdetén nagy fontosságra tett szert Nagy Kereki vára is, azért bővebben kell foglalkoznunk vele. Annnyival is inkább, mert később helyre kell majd igazítanunk egy nagy tévedést, amely a biharmegyei két Kereki összezavarásából támadt.²⁵

Nagy Kereki, az előbb már említett Kis-Körözs balpartján, a váradi *vártól* 25 kilométernyire van, északnyugati irányban.²⁶ Környéke ma már száraz, de a XVII. században még mocsarak borították. A falu északkeleti oldalán a Kis-Körözs, a délin a Barát-ér folyt. Az utóbbinak déli partján egy határrészt ma is „Kereki tó“-nak hívnak, annak bizonyosságául, hogy ott valaha nagyobb állóvíz volt. A Kis-Körözs jobb partján levő „Nagy rét“-et és „Kis-telek rét“-et hajdan szintén víz boríthatta.

A vár magva²⁷ egy most is lakható, négyszögletű földszintes kastély (A),²⁸ mely egy szintén négyszögű kis udvart (B) zár körül. A kastély mindenik sarkán egy-egy vaskos és elég magas kerek bástyatorony állott, de ezekből ma már csak egy van meg (C). A kapu (D) délnyugatra nyílik.

A vár többi részénél átlag 2 méterrel magasabb szinten álló kastélyt, az északi oldalon kisebb, a többin nagyobb távolságban szabadon álló fal (E) övezi, amely *állítólag* még az Ártándyak idejében épült volna. Ma mindenféle gazdasági épület támaszkodik belső oldalához.

A fal keleti oldalán — tőle 20—25 lépésnyi távolságban — a Kis-Körözs medre van; a többi homlokzatot széles és mély árok veszi körül, amelybe hajdanában a folyó vizét bocsátották.²⁹

Mint Bethlen írja, inkább a természet, mint az emberi kéz tette erőssé ezt a várat.³⁰

Nagy Kereki, a Bocskay előtti időkben, a hatalmas Ártándy család birtoka volt. Mint tudjuk, Ártándy Pál és Balázs testvéreket, akik pártállásukat mindegyre változ-

²⁵ Volt Biharmegyében még egy harmadik Kereki is, t. i. *Tancs-Kereki*, de ez 1604-ben már nem állott fenn. Berettyó-Ujfalutól nyugatra, valahol a Nagy Sárrét táján lehetett. (*Bunyitay*: A váradi püspökség története. III. 526. l.)

²⁶ 1. vázlat.

²⁷ Noyau.

²⁸ 4. vázlat.

²⁹ V. ö. az 1. és 2. *ábrával* is. — Kerekit, mint tudjuk, 1660 május 9-én foglalta el a török. Vagy akkor, vagy az ő uralma alatt, dőltek romba a várkastély most már hiányzó bástyatornyai.

³⁰ „Bocskaius arcem suam Kereki dictam petit, caricosis paludibus Chrysi et Berettyoi amnium insinuatam, sed a natura magis, quam ab opere firmatam.“ (I. m. VI. 125. l.)

Mint látjuk, Bethlen se tudta megkülönböztetni a Sebes Körözszt és a Berettyót, a kettőjüket összekötő Kis Körözsztől.

tatták, Budavárában, az ú. n. csatornakútnál végeztette ki Gritti, 1531 januárius 15-én.³¹

Balázs fia, Kelemen — az utolsó Ártándy — 1576 táján halt meg. Akkor Kereki várát, Váraddal, Bajjossal, Zsákával és Sarkaddal együtt, a töröknek ajánlotta fel Békés Gáspár, Báthory István fejedelem ellenlábasa.³² Békés leverése után, az Ártándyak kihaltával gazdátlanná lett birtokot Hagymássy Kristófnak, Bocskay István sógorának adományozta Báthory.³³ Majd 1590-ben Báthory Zsigmond adományából, Bocskay kapta meg azt.³⁴

Tudnunk kell azonban, hogy Bocskay nem csak felesége révén, hanem egy 1524-ben, II. Lajos király hozzájárulásával kötött családi szerződés alapján is, jogot formált Kerekire. Az említett évben ugyanis, Bocskay Lukács, továbbá Ártándy Pál és Balázs, kölcsönösen megegyeztek, hogy akinek családja hamarabb hal ki, annak birtokait a másik szerződő fél örökölje. A kihalás, mint láttuk, az Ártándyak sorsa lett s Bocskay, ennek a szerződésnek alapján már 1579-ben próbálta megszerezni Nagy Kerekit³⁵, amely 1590-ben reá is szállott s 1604-ben is az ő kezén volt.

Nagy Kerekitől nyugat-délnyugatra, az egykori Nagy Sárrét keleti szélén, Zsákát³⁶ találjuk, amelyet, az 1604-i hadjárattal kapcsolatosan, több régi történetírónk említ.³⁷ Akkori birtokosa Ghyczy Péterné volt.³⁸

Régi vára, ott a Nagy Sárrét szomszédságában, a Sebes-Körözs és Kis-Körözs vízével táplált Kútas és Ölyves, továbbá a Györgyös-, Sutos-, Tekerő- és Vereshalmi-ér kiön-

³¹ *Karácsonyi*: Az utolsó Ártándy. (*Biharmegyei rég. és tört. egyesület* 1901/1902. évk. 14., 15. l.)

Bunyitay: i. m. III. 197. l.

³² *Lukinich*: Erdély területi változásai a török hódítás korában. 177. l.

³³ *Karácsonyi*: i. m. 19. l. — Bocskay felesége, tudvalevően, Hagymássy Margit volt.

³⁴ *Jakab Elek*: Új adatok Bocskay István életéhez. (*Századok*: 1894. évf. 771. l.)

Báthory Zsigmond onokaöccse volt Bocskaynak. Ugyanis Zsigmond apja, Báthory Kristóf, Bocskay testvérét, az 1581 februárius 25-én elhalt Erzsébetet, vette volt feleségül.

³⁵ *Bunyitay*: i. m. III. 248. l.

³⁶ Hajdan: Izsólaka, Izsáka. (1. vázlat.)

³⁷ *Istoánffi*: i. h.

Szamosközy: Tört. maradványai. IV. 308. l.

Gyulaffi Lestár feljegyzései. (*Mon. Hung. Hist. Script.* XXXI. 31., 33. l.)

Bethlen Farkas: i. m. VI. 133. l.

³⁸ *Gyulaffi Lestár*: i. h.

tései között, valóságos „Sárvár“ lehetett.³⁹ Keletkezésének idejét nem tudjuk, de 1566-ban már mint „castellum“ szerepel.⁴⁰ A szatmári béke után mondották ki reá a halálos ítéletet, 1874-ben még állott némi maradványa,⁴¹ de ma már csak az u. n. „Várdomb“ őrzi emlékét.

Egy másik vár, amely ebben a hadjáratban némi szerepet játszott, a Csákyak egyik ősi fészke — Adorján — volt, Nagy Váradtól 27 kilométernyire északkelet felé, „mindenfelül rétes, mocsáros helyekkel körülvéetve.“⁴² A vár mellett, a Berettyó balpartján állott hasonló nevű falu 1599-ben már nem fordul elő az összeírásokban.⁴³ Kétségtelen, hogy annyi mással együtt, ez is az 1598-i török dúlás alkalmával semmi-sült meg. Pusztá határa 1604-ben már a Csákyak kezén levő tőszomszédos Szalárdhoz tartozott.⁴⁴ Természetesen Csáky birtok volt a vár is, amely csak október 15-e után nyitotta meg kapuit Boesckay előtt.

A várkastély (mert inkább annak volt mondható) a Berettyó szigetére épült. Öregtornya és egy kisebb tornya, a mult század kilencvenes éveiben még állott;⁴⁵ minthogy azonban a romok alját kőbányának használta a környékbeli lakosság: a sokszázados, megrongált öregtorony elvesztette egyensúlyát, úgy, hogy egy nagy vihar az egészet a földre döntötte.⁴⁶

Ugyancsak a Berettyó kiöntéseibe épült, Adorjántól 11 kilométernyire kelet felé, Szent Jobb vára a hasonló nevű monostor aljába; 1604-ben szintén Boesckay birtoka. Szalárdi szerint: „egy jeles fő lakóhely, nagy szép alkalmatossággal való erősség volt.“ Főgátját négy, téglából épült és földdel töltött, bástyázott homlokzat alkotta, amelyen belül, zárt négyszögben kőépületek állottak, belsővárként.⁴⁷ 1711-ben

³⁹ „Erat Saka castellum in media palude, quam Chrysius amnis affundit, infra Varadinum, peroportuno loco insinuata; ideoque ob loci naturam non facile injuriae belli exposita.“ (*Bethlen*: i. h.)

⁴⁰ *Bunyitay*: i. m. III. 345. l.

⁴¹ „Van... a község közepén árvíz idején ma is minden felől nagy vízzel kerített 4 magaslatból álló váromladék.“ (*Ospáth*: Bihar megye sárréti járásának leírása. 619. l.)

⁴² *Fényes*: i. m. IV. 71. l.

⁴³ *Lukinich*: i. m. 147. l.

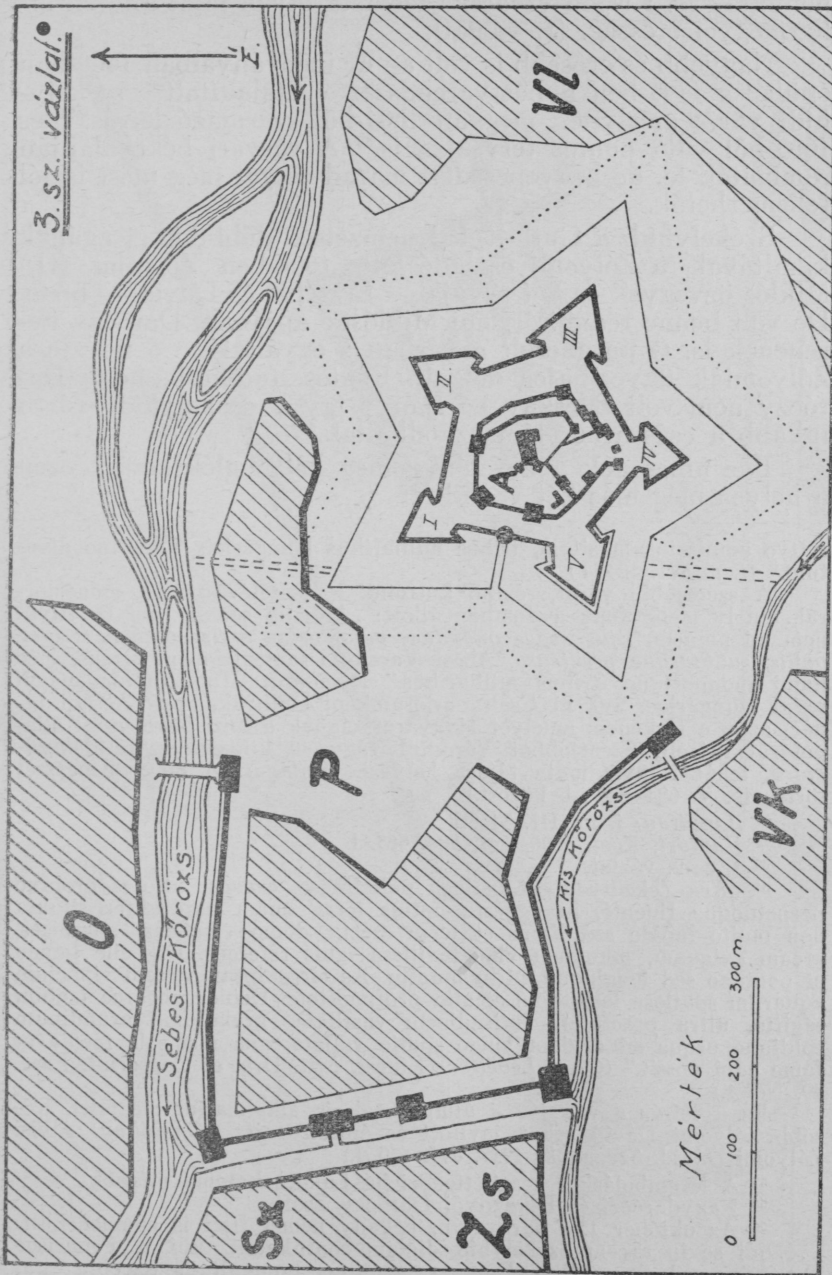
⁴⁴ *U. o.* 345. l.

⁴⁵ *Buday Ezsaiás* azt írja, hogy Adorján templomának tornya és falai a XIX. század elején még fennállottak. (*Magyarország Históriaja*: II. 169. l.) Ez azonban csakis a várra vonatkozhatik, mert a falunak és egyházának akkor már réges-régen eltűnt a legutolsó nyoma is. *Buday* feljegyzését *K. Nagy Sándor* valóságként veszi át. (*Biharország*: I. 52. l.)

⁴⁶ Kegyeletes gondozás hiányában, ez lett a sorsa a Csákyak másik ősi fészke, a kőrösszegi várnak is, amelynek öregtornyát (egyszer-smind utolsó maradványát) szintén vihar döntötte le.

⁴⁷ *Siralmas Krónika*: 605—606. l.

Bethlen F. szerint: „Est Szent Jobum extra Transsylvania in Be-

Nagy Várad a XVII. század elején.

bontották le. Kisebb váracská lehetett, olyan mint a többi bi-harmegyei erősség. (1. vázlat).

Nagyobb és erősebb is volt az Ér ingoványaiban 1460-ban épült⁴⁸ s 1595-ben a bástyarendszerre átalakított⁴⁹ székelyhídi vár,⁵⁰ amelynek megvan 1601-ből származó leírása⁵¹ és 1665-ből való pontos tervrajza is.⁵² A vasvári béke alapján rombolták le, de begyepesedett maradványai még most is jól felismerhetők.

Székelyhíd, a Guth-Keled nemzetség dobi-dorogi ágának kihaltával, a Zólyomi családé lett. 1604-ben Zólyomi (II.) Miklós özvegye⁵³ és két árvája — Erzsébet és Dávid — bírta. De volt benne része Zólyomi Miklósné apjának, Daróczy Ferencnek is. Ő parancsolt a várban s egyáltalán ő intézte a Zólyomiak ügyes-bajos dolgait. Fontos tudnunk, hogy Daróczy nem volt Bocskay pártján s így a székelyhídi várra inkább a császáriak támaszkodhattak.⁵⁴

Bár nincsenek a harctéren, meg kell emlékeznünk ezen a helyen még más két várról is:

rettyo amnis insula situm, tribus milliariibus Hungaricis Varadino dissitum.“ (I. m. VI. 124. l.)

A szentjobbi várat, régibb kútfőink is összetévesztik a monostorral, amely pedig fenn a dombon állott: „Abbatia sancti Jobi Berettyonem ad amnem. *Ejus aedes quandam peruetustae arcis speciem retinet, vallis, sudibusque praetensa.* Abest Varadino septentrionem versus, loco haud inopportuno, tribus milliariibus.“ (*Bonbardi*: Topographia magni regni Hungariae. 580. l.) Csak curiosumként említjük, hogy Acsádi Ignác, azon a térképen, amelyet Magyarországnak a linzi béke utáni állapotáról rajzolt, Szentjobbot Váradtól vagy 40 kilométernyire *délnyugatra*, tehát Nagyszalonta tájára helyezi. (*Szilágyi*: A magyar nemzet története. V. 624—625. l. között.)

⁴⁸ *Bunyitay*: i. m. III. 316. l.

⁴⁹ *Hadtört.* Közl. 1890. évf. 564. 565. l.

⁵⁰ 1. és 2. vázlat.

⁵¹ „Arx Zekelhyda est in lacu paludinoso, caenoso alto et prolixo perpetuoque fluente, in aggesta potius terra quam naturaliter situata non multo lapide sed lignis et terra erecta, domos habens simplices, aream exiguam, munimen vile, favillam ignis referens. Difficile tamen et pontano sed longinquo aditu munita. Ac circa ipsam arcem vinacium aquarum spatiosa latitudine et alto profunditate. Deinde ab arce jactum sagitto, ultra praefatam latitudinem vastitate grandium arundinum continuo usque ad aridam longo spatio vallata, qua nisi sola inedia et fame capi possit.“ (*Orsz. Levéltár*: Kincst. oszt. Urb. et Conscript. Fasc. 49. No. 1.)

Ez a leírás a vár 1604-i állapotának is alkalmasint megfelel. Később Zólyomi Dávid sokat javított és épített rajta. (*Gyalókey*: *Albisi Zólyomi Dávid. Századok*: 1917. évf. 150. l.)

⁵² A leromboláskor készítette Szicha Lukács katonai mérnök.

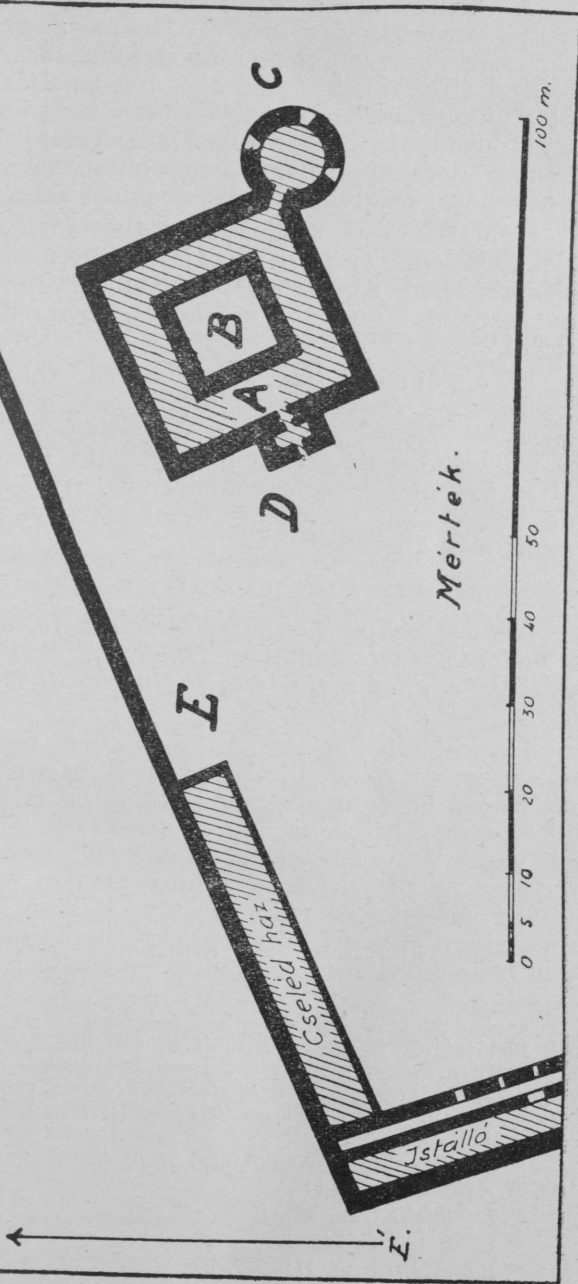
⁵³ Nagydaróczi és Deregyői Daróczy Zsófia.

⁵⁴ Az október 15-i harc után, néhány német tiszt is odamenekült: „... qui se in arcem Székelyhíd dictam contulerant, ubi a Francisco Daróztio... locique illius Domino, omnibus humanitatis excepta sunt officii.“ (*Bethlen Farkas*: i. m. VI. 157. l.)

4. sz. vázlat.

Nagy Kereki.

A várkastély mai állapotában.

(Soós Elemér felvétele nyomán.)

A Sebes-Körözs egyik mellékpatakjának völgyébe, Élesdtől északra, sűrű erdővel borított hegyek közé, magas hegytetőre épült Sólyomkő igazi fellegvára.⁵⁵ Nagy valószínűséggel állítható, hogy az 1241-i mongoljárás után keletkezett s akkoriban, elhagyott s bajosan megközelíthető voltánál fogva, bizonyára csak afféle „lapis refugium” lehetett.⁵⁶ 1604-ben már Bocskay birtoka s egy hatalmas uradalom főhelye és névadója, amelyhez 20 környékbeli falu tartozott.⁵⁷

Gyulaffi Lestár feljegyzése alapján, Papmező vára is belekapcsolódik az 1604-i hadjárat történetébe. A vár, a felkelés kezdetén, Kornis Gáspáré volt ugyan, de később Bocskay szerezte meg s végrendeletében Bocskay Miklósrá hagyta.⁵⁸

Ez a papmezei vár, a hasonló nevű faluban, a Fekete-Körözs egyik északi mellékpatakjának, a Hollódnak völgyében állott. Némelyek szerint megerősített középkori monostor volt. Ez azonban nem bizonyítható, mert a XVI. századnál régibb adatok nem szólnak róla. 1505-ban Thelegdi István birtokaként szerepel.⁵⁹ Némi maradványai félszázaddal ezelőtt még állottak.⁶⁰

*

Nem szószaporítás végett soroltuk fel ezeket a földrajzi és birtoktörténeti adatokat. Ismernünk kell őket, mert nem tudásuk — mint majd látni fogjuk — itt is egy súlyos tévedésnek volt a szülőoka.

De különben is *kell*, hogy minden magyart érdekeljenek az imént vázolt birtokviszonyok *ma*, amikor az elszakított részek hajdani uraira gondolva, mi is joggal elmondhatjuk, hogy: „Öröködbe. Uram, pogányok jöttek.” A felsorolt várak és várhelyek közül ma már csak Zsáka és Nagykereki a mienk. Bocskay várától egy-két kilométernyire kelet felé, már idegen világ — az új Balkán — kezdődik, mert a széttépett egykori „Biharország” kétharmadában — a trianoni béke jóvoltából — oláh lett a gazda.

⁵⁵ 1. vázlat. — Volt Biharban még egy másik Sólyomkő is, de ennek történetéről jóformán semmit se tudunk. Romjai a *Fekete-Körözs* egyik déli mellékvízének — a Sólyom patakának — partján, erdős, szűk völgyben emelkednek. Ez a Sólyomkő azonban nem volt soha Bocskay birtoka s nem is szerepelt az 1604-i hadjáratban. (Az 1. és 2. vázlaton se látható.)

⁵⁶ *Karácsonyi*: Sólyomkő első urai. (*Biharm. rég. és tört. egylet* 1896 97. évkönyve: 12. l.)

⁵⁷ *Lukinich*: i. m. 344. l.

⁵⁸ *U. o.* 148. és 346. l.

⁵⁹ *Bunyitay*: i. m. III. 377. l.

⁶⁰ Papmező az 1. és 2. vázlaton nem látható.

III.

Belgiojoso hadrakelése.

„A király képe“ — mint már hallottuk — szeptember 8-án hagyta el Kassát s a rakamazi táborba sietett.⁶¹ Oda-rendelte Bocskayt, hogy élőszóval igazolja magát. Ő azonban, jól sejtve, mi vár reá, nem ment el Belgiojosohoz.⁶² Ez a körülmény még gyanakodóbbá tette a császári vezért, akinek most eggyel több olyan ürügye volt, amelynek örve alatt Bocskayt elfoghatta, s egyúttal óriási birtokaira is rátehetette a kezét.

Látszólag még mindig a török ellen irányuló hadművelet volt ugyan a fődolog,⁶³ de Belgiojoso az ezt megelőző biharmegyei expeditio tervét is meghányta-vetette — persze csak bizalmasan — a Rakamazra rendelt Dampierre-el, Rottwitz Menyhérttel s még néhány főbb tiszttel.⁶⁴ Hogy később, Bocskay leverése után, mi lett volna a Váradon egyesülő jókora császári sereg feladata; meg akart-e csakugyan a törökkel is mérkőzni a kassai generális, avagy sem? — erre nem tudunk határozottan válaszolni. Kétségtelen azonban, hogy az addig annyira fenyegetett Lippa, a temesvári ütközet óta, nem szorult sürgős segítségre. Inkább Gyula visszafoglalásáról lehetett volna szó, amit Dampierre néhány nappal előbb hiába kísérelt meg.

Az bizonyos, hogy Belgiojoso sokkal nagyobb sereget rendelt Váradra, mint amekkora akkor Bocskay megzabolázásához kellett volna. A császári vezér alkalmasint attól félt, hogy megszorult ellenfele — úgy amint hírlett — a töröktől kér majd segítséget s akkor már nem tud olyan könnyen elbánni vele.

Magával az egyelőre sehonnan se támogatott Bocskayval szemben, könnyű diadalra számított Belgiojoso. Elegendőnek vélte a váradi őrség nélkülözhető részét is arra, hogy Bocskay várai közül Nagykerekit és Szentjobbot rajtaütéssel elfoglalja s ezzel gazdájukat két fontos támaszpontjától megfosssa. Megparancsolta tehát Cypriano Concini váradi alkapitánynak,⁶⁵ hogy ezt a két várat kerítse birtokába.⁶⁶

⁶¹ Szamosközy: i. m. IV. 504. 549. l.

⁶² Erdélyi Országgyűlési Emlékek: V. 293. l.

⁶³ Ortelius red. et cont. I. 364. l.

Bethlen: i. m. VI. 130. l.

⁶⁴ Bethlen: i. m. VI. 128. l.

⁶⁵ A főkapitányi állás nem volt betöltve.

⁶⁶ Gyulaffi Lestár feljegyzései. (Mon. Hung. Hist. Scriptorum. XXXI. 31. l.)

Bethlen: i. m. VI. 130., 133. l.

Ortelius: i. h.

Ő pedig azalatt Dampierre-nek Gyuláról Váradra jött hajdúit a Berettyó mellé, Adorjánvárához indította s ugyancsak oda irányította a Kolozsvárról Váradra rendelt erdélyi sereget is, amelynek útközben Sólyomkő várát kellett volna elfoglalnia.⁶⁷

Az erdélyi hadak a működő seregnek körülbelül 40 százalékát tették. A kolozsvári táborban ugyanis, ezek a csapatok gyűltek össze: 2000 székely lovas és ugyanannyi gyalogos; ezenkívül négy század könnyű gyalogság, Horváth Adám vezetése alatt. Mindezeknek élén Sennyei Pongrác állott. Volt ott továbbá 600 vallon is, akiket Caprioli Tamás vezetett. Mindössze körülbelül 5000 fő.⁶⁸ Arról, hogy tüzérség is lett volna közötte, egyik forrás se szól.

Mint látjuk, az erdélyi had legnagyobb részét nem német, hanem a császár és király szolgálatában álló magyar csapatok tették.

Sennyei és Caprioli serege október 8-án és 9-én indult el Kolozsvárról Várad felé.⁶⁹ Minthogy azonban Erdélyt se lehetett katonaság nélkül hagyni, Mindszenti Benedeket 600 székellyel, Huszár Istvánt pedig 200 hajdúval, Gyulafehérvár mellé rendelték, hogy ott a Maros völgyén őrködjenek.⁷⁰

Maga Belgiojoso, aki nagyon sietett, csupán 1200—1300 lovassal indult el Rakamazról,⁷¹ október 6-án.⁷² Ebben a kis hadban Rottwitz 300 sziléziai lovast, Dampierre pedig mintegy 1000 főnyi, részben magyar, részben rác lovasságot vezetett.⁷³ Tehát ez se volt tisztán idegen sereg.

⁶⁷ Szamosközy: i. m. IV. 246. l.

⁶⁸ Bethlen: i. m. VI. 127. — Ugyancsak ő mondja, hogy a vallonok 800 szekérre való — Erdélyben összerabolt — ingóságot hoztak magukkal.

Az is Bethlen leírásából következtethető, hogy később az itt felsoroltakon kívül is érkeztek még Váradra erdélyi csapatok. (U. o. 162. l.)

⁶⁹ Szamosközy: i. m. IV. 246. l.

⁷⁰ Bethlen: i. m. VI. 127. l.

⁷¹ „...cum mille ducentis equitibus in Adoryan contendit“ (A Bécsbe hívott magyar tanácsurak jelentése: 1604 nov. 20. — Magyar Országgyűlési Emlékek: XI. 33. l.)

⁷² Istvánffi: (Historia: 498. l.) és Bethlen: (i. m. VI. 128. l.) szerint Belgiojoso a rendes katonaságon kívül Rottwitz és Dampierre csapatát is magával vitte. Ez nyilvánvaló tévedés, mert a „rendes katonaság“ éppen Rottwitz 300 lovasa volt, amint az Ortelius krónikájából is kitűnik (I. 364. l.) Ha azt vesszük alapul, hogy mekkora erővel hagyta el Belgiojoso okt. 21-én Váradot — leszámítva belőle természetesen a Váradon maradt őrséget s a véletlenül pontosan ismert veszteséget is — akkor azt látjuk, hogy Belgiojoso legfeljebb 1300 lovassal indulhatott Rakamazról.

Gyulaffi csak 1000-ról tud. (I. h.)

⁷³ Ortelius: i. h.

⁷⁴ Istvánffi: i. h.

Bethlen: i. h.

Utána jött Petz János ezredes a sziléziai lovassággal, német és másfajta idegen gyalogsággal, valamint a tüzérséggel. Ez a különítmény — mint látni fogjuk — talán 5000 *harcosból* állhatott.⁷⁴

Ehhez járult végül Várad őrsége, valami 1200 fő, úgy hogy Belgiojoso, október közepére, *legalább* 12.000 harcosra számíthatott, ami az akkori viszonyok között már tekintélyes hadsereg volt, amelynél erősebbet a törökök se tudtak volna egyhamar szembeállítani vele.

IV.

Szentjobb és Nagykereki megtámadása.

Már említettük, hogy Concininak Belgiojoso megérkezése *előtt* kellett Szentjobbot és Kerekit elfoglalnia, úgy, hogy a fővezér ezekkel együtt 5 várra⁷⁵ támaszkodva kezdhesse meg további hadműveleteit, ha ugyan Bocskay még mindig nem adta volna meg magát.

A vállalkozás első része minden véráldozat nélkül folyt le, mert Székely Ferenc szentjobbi várnagy és a melléje adott Fráter István, nem voltak Bocskay megbízható, hűséges emberei. Istvánffi állítása szerint,⁷⁶ már jóval a támadás előtt Concini besugói lettek, akik — bőruket féltve — elárulták urukat, azt híresztelve róla, hogy a törökkel alkudozik az erdélyi fejedelemség elnyerése tárgyában.

Bármint volt is, annyi bizonyos, hogy ellenállásra nem került a sor, mert Székely és Fráter — Bethlen szerint⁷⁷ a váratlanul jött ellenségtől megijedve — kaput nyitott a váradi alkapitánynak, aki tehát kardesapás és puskaövés nélkül jutott a természettől is jól védett Szentjobb birtokába, s annak őrzésére 200 katonát rendelt.⁷⁸

Az olesón szerzett diadal hatalmas zsákmányhoz jutatta a támadókat. Ugyanis, a bizonytalan viszonyok miatt, a környékbeli birtokos nemesség nagy része, már korábban a várba vitette ingóságait, sőt pénzét is ott helyezte el, azt gondolván, hogy így nem jut a garázdálkodó hajdúk és német katonák kezére. Ámde ebben a reményében alaposan csaló-

⁷⁴ „Sok féle németből állott ez az Pecz hada, voltak austriacusok, köztök, tirolensisek, misniacusok, niderlandiak és többfélék.” (*Gyulaffi: Tört. Maradványai. Mon. Hung. Hist. Script. XXXIII. 77. l.*)

⁷⁵ Várad, Kereki, Adorján, Székelyhíd, Szentjobb.

⁷⁶ *l. m.* 497. l.

⁷⁷ *l. m.* VI. 150. l.

⁷⁸ *Szamosközy: i. m.* IV. 246.

dott, mert Concini emberei a Székelyre bízott javakat rögtön és teljesen felprédálták.⁷⁹

Ennek az eseménynek dátumát egyik kútfőnk se közli, de abból, amit alább Kereki megtámadásáról fogunk elmondani, kitűnik, hogy *Concininak ez az első kísérlete már októberben, még pedig 5-e előtt történt.*

Szentjobb elfoglalása könnyűszerrel sikerülvén, Concini — aki „ifjú temerarius ember” volt⁸⁰ — most már Kereki ellen indult, állítólag 4 zászlóalja gyalogsággal és néhány ágyúval.⁸¹ Itt azonban kemény dióra talált, mert Bocskay várnagya — Örvény Pál⁸² — felfogadta az elpusztult Kölesérről,⁸³ Egry István vezetése alatt, Kerekibe költözött 300 hajdút, s ellenállásra készült.⁸⁴

Concini, látván, hogy nem lesz könnyű dolga, felszólította Örvényt és a várórséget, hogy adják meg magukat, mert különben pórul járnak.⁸⁵ De a várnagy nem ijedt meg a fenyegetéstől, sőt attól az öreg ágyútól se, amelyet a váradi alkapitány, mint faltörő szerszámot, a vár alá vonszoltatott. A védőknek is volt ágyúk, a fal és a várkapu se akart engedni s így a kölcsönös lövöldözés néhány napon át tartott,⁸⁶ miközben a várbeliek az egyik ostromló ágyúnak — úgy lát-

⁷⁹ *Ortelius* leírása szerint (*I. m. I. 364. l.*) maga Belgiojoso vezette volna a szentjobbi expedíciót, amely állításnak téves volta, többek között a Bécsbe hívott s közvetlen forrásból jól értesült magyar tanácsurak jelentéséből is kitűnik. (*Magyar Ország. Eml. i. h.*)

⁸⁰ *Gyulaffi Lestár* feljegyzései. (*Mon. Hung. Hist. Script. XXI. 31. l.*)

⁸¹ *Ortelius* red. et cont. I. 364. l.

Bethlen: i. m. VI. 153. l.

Ez az *Ortelius*nál szereplő négy zászlóalj (körülbelül 1200 fő) kétségkívül túlzás. Ennyi volt ugyanis az egész váradi őrség; már pedig annak legfeljebb a felét lehetett onnan elvinni. Azt is hallottuk, hogy Concini 200 főnyi őrséget hagyott Szentjobb várában. Ilyenformán nagyon valószínű, hogy a Nagykereki ellen indított csapatban nem volt több 400 embernél s így elhihető, hogy 300 hajdú elbánt vele. *Rónai-Horváth* szerint Concini Kiskerekit támadta meg. (*Hadtört. Közl. 1893. évf. 528. l.*)

⁸² *Szamosközy* (i. m. IV. 246. l.) Eörmendinek, több írónk pedig Örvendinek mondja. A helyes név: „Örvéni.” A családnak nevet adó Örvénd falu Bihar megye élesdi járásában, a Sebes-Körözs jobb partján, Mezőtelegtől 6 km. keletre van. 1604-ben, mint a sólyomkői uradalom egyik része, Bocskay birtoka volt. (*Lukinich*: i. m. 344. l.)

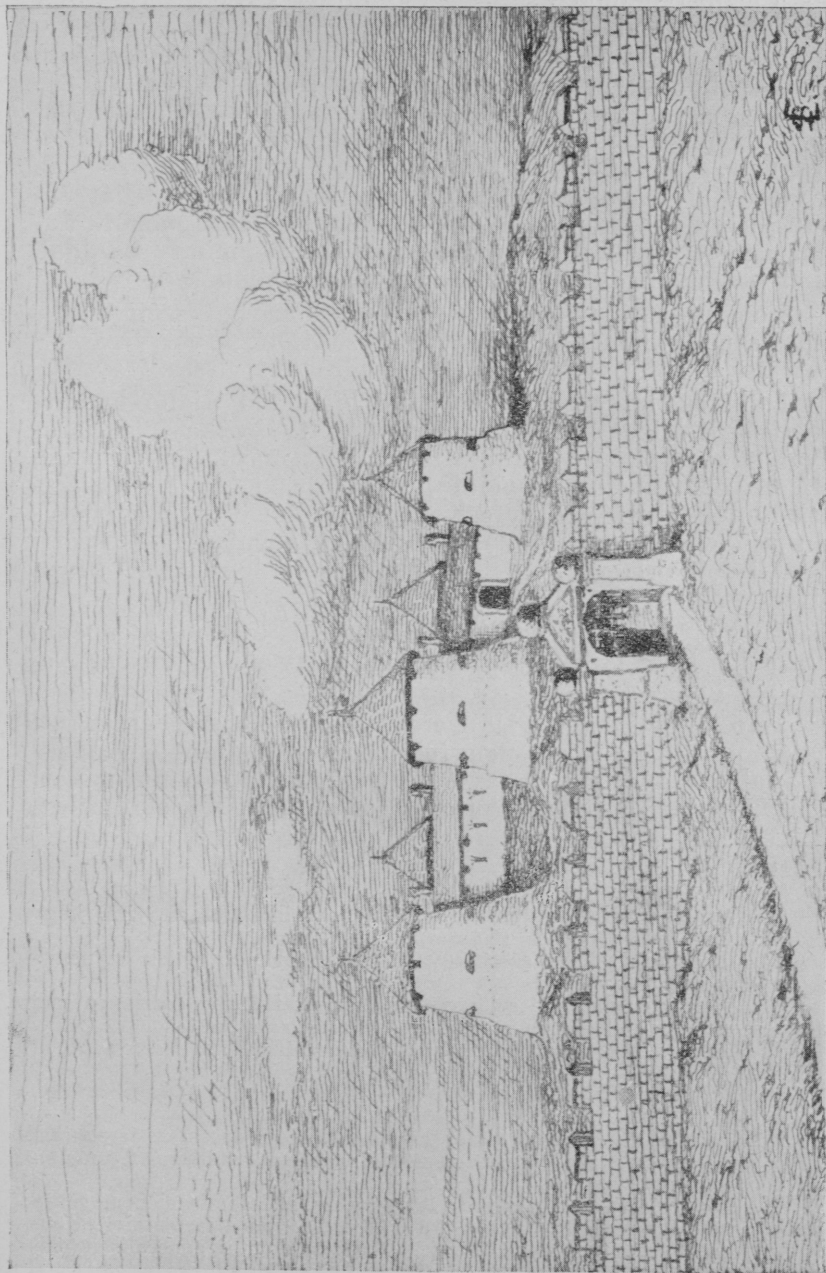
⁸³ Hajdanában város, ma már csak pusztá, Nagy-Szalonta határában. Az egykori város helyét az „Egyházdűlő” és a „Várdomb” jelzi a Köles-ér partján.

⁸⁴ *Bocskay* szabadalomlevele a Kerekit védett hajdúk számára 1606 márc. 16. (*Jakab Elek*: Uj adatok Bocskay István életéhez. — *Századok*: 1894. évf. 793. és k. l.), továbbá *Györffy István*: A hajdúk eredete. (*Protest. Szemle*: 1927. évf. 140. l.)

⁸⁵ *Szamosközy*: i. h.

Bethlen: i. h.

⁸⁶ „... complures Concini irritate impendisset oppugnationi dies” (*Bethlen*: i. h.)

1. ábra. — Nagykereki vára a XVII. században.
(Soós Elemér rajza.)

szik a legnagyobbnak — kerekét szétlőtték s így azt a további használatra alkalmatlanná tették.⁸⁷

A vár sorsát azonban nem a nagyhangú, de keveset ártó ágyúzás, hanem a hajdúk kardja és puskája döntötte el. Bocskay ugyanis ezt mondja előbb idézett szabadalomlevelében: „a mi Kereki várunk elől említett katonái a várba bemenvén... az ellenséget — *közülök sokat lebágván* — az ostromlástól megszűnni kényszerítették.”⁸⁸ Ebből tehát kitűnik, hogy a hajdúk nem ültek tétlenül a falak mögött, hanem ismételten ki-kicsaptak a németekre, mind karddal, mind puskával jókora veszteséget okozva nekik.⁸⁹

Concini, miután minden erőlködése kárbaveszett s állítólag ő maga is megsebesült,⁹⁰ félbeszakította a vár vívását s összelőtt ágyúját is otthagya, Váradra tért vissza.⁹¹

Különös, hogy Rónai-Horváth Jenő, aki újabb hadtörténetíróink közül leginkább foglalkozott Bocskay hadjárataival, egyik helyen éppen csak említi,⁹² a másik helyen pedig teljesen elhallgatja⁹³ Concini próbálkozását. Az író hallgatása annál feltűnőbb, mert Kereki megtámadásától úgyszólván minden kútfőnk tud. Ir róla — bár röviden — Istvánffi is, akit Rónai-Horváth a bihari hadjárat leírásában híven követ.⁹⁴

Mielőtt az események tárgyalásában tovább mennénk, arra a kérdésre is kell válaszolnunk, hogy mikor történt Kereki megtámadása?

Pető Gergely szerint,⁹⁵ Kereki alatt Petz ezredes vallott kudarcot, akit az író — nem tudni miért — állandóan „Doktor“-nak címez. Petz csatavesztése október 15-én történt, de nem Kerekinél. Mindamellet Pető is adhatott reá okot, hogy

⁸⁷ *U. o.*

⁸⁸ *Jakab: i. h.*

⁸⁹ „Ott igen meglövöldözték az német uraimat, el annyira, hogy sok fő ember hullott német” (*Gyulaffi: i. h.*)

⁹⁰ „Gonczin is sebben esett. Így kellett onnét eljűnniek az németeknek sok kárral.” (*U. o.*)

⁹¹ „... dass er und die seinigen mit Verlust flüchtig entrinnen und das Geschütz dahinden lassen mussten.” (*Ortelius: i. h.*)

⁹² Bocskay István háborúja Rudolf ellen. (*Hadtrört. Közlemények: 1895. évf. 579. 582. l.*)

⁹³ *Magyar hadikrónika: II. 157. l.* — A szerző itt csupán Szentjobb elfoglalását említi.

⁹⁴ „Concinius... atque aliam quoque Boscaii arcem Querequiam eadem via adortus erat, sed isthinc non sine aliquot militum Germanorum caede fuerat repulsus.” (*Historia: 498. l.*)

De nyoma van, mint láttuk, Bocskay szabadalomlevelében, sőt a Bécsbe hívott magyar tanácsurak 1604 nov. 20-i jelentésében is: „Konczin... Kereki adoritur. Unde pulsus, auxilium domini generalis implorat.” (*Magyar Országgyűl. Eml. XI. 53. és k. l.*)

⁹⁵ *Rövid magyar krónika: 160. l.*

több írónk, összezavarva az eseményeket, október 15-re tegye a Kereki ellen megkezdett támadást.⁹⁶

Talán nem szorul bizonyításra, hogy ez a dátum szóba se jöhet, mert akkor már nem ott, hanem az Érmelléken folyt a harc Bocskay és a császáriak között. Concini veresége tehát előbb történt.

Bethlen Farkas mondja, hogy Bocskay: „rem feliciter ad Kerekium gestam accepit... e Solyomkő *postridie nonas Octobris*... Kerekium, unde Concini fuerat rejectus, tacitus pervenit.”⁹⁷

A római időszámítás *Nonae*-ja október havában 7-ére esett.⁹⁸ Így tehát Bocskay másnap, október 8-án, hagyta el a kerekii diadal hírére Solyomkő várát; vagyis Concini visszavonulása *legkésőbb* október 7-én történt. De történhetett 6-án este is, amely esetben Bocskay — a Kereki és Solyomkő közötti legalább is 70 km. távolságot számításba véve — már csak másnap értesülhetett a vár felszabadulásáról. Minthogy pedig — ugyancsak Bethlen szerint — néhány napig⁹⁹ táboroztak a németek Kereki alatt: *a támadás kezdetét október 5-énél későbbre nem tehetjük.*

A harctér leírásában — teljesség okáért — megemlítetük Papmező várát is, minthogy Gvulaffi Lestár a hadieseményekkel kapcsolatban hivatkozik reá, mondván, hogy Concini: „ex abrupto neki ment mindjárt Papmezőnek és értelm is lévén az László deákkal és Fráter Istvánnal, azt kezében ejtették Papmezőt, amit benne találtak, mindenben zsákmánt hántak.”¹⁰⁰

Már hallottuk, hogy ez a vár 1604-ben még nem volt Bocskayé, így tehát se neki, se Concininek nem volt ott semmi keresnivalója. „László deák“, az állítólagos papmezei udvarbíró, alkalmasint azonos azzal a Lázár deákkal, aki — Istvánffi szerint — *Szentjobbon* szolgált.¹⁰¹ Fráter Istvánról is hallottuk, hogy Székely Ferencsel együtt játszotta a németek kezére *Szentjobb* várát.¹⁰² Azonban Gvulaffi erről mitse szól, hanem Papmező elfoglalása után tüstént Kereki megtámadására tér át.

⁹⁶ A legnagyobb botlási K. Nagy Sándor követi el, aki szerint Kereki sikertelen megtámadása *október 15-én* történt (*Biharország: I. 12. l.*); de Bocskay — *Örvéndi ottani diadalának hírére* — már 9-én elhagyta Solyomkő várát. (*U. o. 79. l.*)

⁹⁷ *I. m. VI. 135. l.*

⁹⁸ A „*Nonae*“-t nem a *Calendae*-től előre, hanem az „*Idus*“-tól *visszafele* számították, belefoglalva magának az *Idus*-nak dátumát is. Március, Május, Julius és Október hónap *Idus*-a 15-ére, a többieké 13-ára esett.

⁹⁹ „*complures dies*“ (*U. o. 133. l.*)

¹⁰⁰ *I. h.*

¹⁰¹ *Historia: 497. l.*

¹⁰² *Bethlen: i. m. VI. 124. 130. l.*

Mindebből az tűnik ki, hogy az idézett papmezei epizód meg se történt, hanem az író egyszerűen összetévesztette Szentjobbot Papmezővel, amit az is bizonyít, hogy erről az utóbbi várról, az 1604-i események során, rajta kívül egyetlen kútfőnk se szól. Ugy látszik, hogy hadtörténetíróink figyelmét is teljesen elkerülte Gyulaffinak ez a feljegyzése, mert a későbbi feldolgozásokban sehol sincs nyoma.

*

A Rakamazról Kállón át Váradra siető Belgiojoso talán még elindulása előtt értesült a szentjobbi „diadal”-ról. De csakhamar elrontotta örömét Concini Kerekinél vallott kudarcának, kétségkívül már útközben kapott híre. Egyelőre nem tehetett mást, mint hogy kengyelfutókkal¹⁰³ nógatta sietésre Petz mögötte jövő, de tőle jócskán elmaradt különítményét,¹⁰⁴ úgyszintén az erdélyi hadat is,¹⁰⁵ amely ilyenformán nem is támadhatta meg Súlyomkő várát. Üzent továbbá Dampierre Várad körül maradt hajdúinak, hogy Adorjánvárához vonuljanak, ahova az erdélyi hadat is rendelte.¹⁰⁶

Bocskay, ha eddig talán nem hitte volna, most már tisztán láthatta, hogy a Belgiojosoval való fegyveres leszámolást nem kerülheti el. Harcra készült tehát ő is. Súlyomkőről előbb Kerekibe ment, ahonnan minden értékes ingóságát a biztosabbnak ígérkező zsákai várba vitette.¹⁰⁷ azután pedig hadat kezdett fogadni. Éppen kapóra jött, hogy Dampierre hajdúi hangosan zúgolódva és fenyegetőzve követelték immár öt hónap óta elmaradt zsoldjukat.¹⁰⁸ Bocskay tehát útasította néhány megbízható emberét, hogy igyekezzenek az ő pártjára hódítani a hajdúk kapitányait s velük együtt az egész elégedetlenkedő hadat is.¹⁰⁹ A kísérlet jól sikerült. A bihari nábob neve jó csalogató volt s a hajdúkapitányok: Ibrányi Ferenc, Dengeleghi Mihály, Szilassy János, Szénágy Mátyás, Lippai Balázs, Németh Balázs, Horváth Ábrahám,

¹⁰³ Honvédnyelven: lovasküldöncökkel.

¹⁰⁴ *Istvánffi*: i. m. 499. l.

¹⁰⁵ *Bethlen*: i. m. VI. 129. l.

¹⁰⁶ *Szamosközy*: i. m. IV. 246. l.

¹⁰⁷ *Gyulaffi L. feljegyzései.* (*Mon. Hung. Hist. Script.* XXXI. 31. és k. l.)

¹⁰⁸ *Szamosközy*: i. m. IV. 242. l.

Bethlen: i. m. VI. 137. l.

¹⁰⁹ *Szamosközy*: i. h.

Istvánffi: i. m. 498. l.

Bethlen: i. h.

Magyar Országgyűl. Eml. XI. 53. és k. l.

Maga Dampierre, mint hallottuk, Váradról Rakamazra ment s csak Belgiojosoval tért onnan vissza. Hajdúi tehát már az ő távollétében kikisiklottak a kezéből.

2. ábra. — Nagykereki. A várkastély bástyatornya.
(Fényképfelvétel.)

Kun István, Vivarius János és Deli Száva,¹¹⁰ csakhamar meg-
egyeztek Bocskayval abban, hogy annakidején megállapí-

¹¹⁰ Szamosközy: i. m. IV. 250., 253. l.

Pető: i. h.

Istvánffi: i. h.

Ortelius: i. m. I. 366. l.

Bethlen: i. m. VI. 155. l.

Magyar Országgyűl. Eml. i. h.

Erd. Országgyűl. Eml. V. 293. l.

tandó helyen és időben cserbenhagyják a németeket és ellenük fordulnak.

Az a hajdúság, amely Dampierre-el Gyuláról Váradra jött, 1900 főre rughatott,¹¹¹ de vagy útközben, vagy Váradon, erősítést kaphatott, mert forrásaink úgy mondják, hogy Bocskay 3000 hajdút fogadott szolgálatába.¹¹² Az is lehet azonban, hogy nemcsak Dampierre csapatait szegődtette el, hanem másfelől is toborzott gazdátlan hajdúkat.

V.

Belgiojoso hadműveleti terve.

Mi volt a császári vezér hadműveleti terve? Erről Rónai-Horváth Jenő ezt írja:¹¹³

Belgiojoso nagyobb akadály nélkül érte el *Váradot* s ott táborba szállván, Dampierre hadával egyesült. De hiányzott még Caprioli erdélyi hada és Petz kassai kapitány ezrede. Október 14-én Adorjánig ment előre Belgiojoso s ott, a Berettyón átkelt és táborba szállott. Dampierre hajdúit előreküldötte Diószegre, hogy Petz számára biztosítsák az Ér átjáróit. Petz ezrede, melyhez sziléziai lovasság és tüzérség is volt beosztva, Álmosdra érkezett, Caprioli erdélyi hada pedig Adorjántól négy mérföldnyire, a *Berettyó felső völgyén* szállott táborba.¹¹⁴ Majd így folytatja:

¹¹¹ *Szamosközy*: i. m. IV. 230. l.

¹¹² *Gyulaffi*: *Tört. Maradv. (Mon. Hung. Hist. Script. XXXIII. 33. l.)*

Szamosközy: i. m. IV. 256. l.

Bethlen: i. m. VI. 137. l.

Ezzel szemben *Ortelius* 6000 (i. m. 366. l.) és *Gyulaffi* 7800 hajdúja (*Mon. Hung. Hist. Script. XXXI. 33. l.*) kétségtelen túlzás.

¹¹³ Bocskay István háborúja Rudolf ellen. (*Hadtört. Közl. 1893. évf. 582. l.*), továbbá: *Magyar Hadikronika* II. 158. l.

¹¹⁴ Tehát valahol Margitta táján. R. Horváth nem vette észre, hogy *Istoánffi*, akit az okt. 15-i ütközet előzményeinek leírásában híven követ, ezt mondja: „Erat (Belgiojoso) tunc in castello quod Adorianum vocatur: interim et Capriolus adfuit et intervallo quattuor millium passuum ab Adoriano consedit.“ (i. m. 499. l.) Az „adfuit“ ige teljesen kizárja annak lehetőségét, hogy Istvánffi a Berettyó távoli *felső völgyére* gondolt volna s így a „quattuor millia passuum“ csak 4 római mérföld (6 kilométer), vagyis 1½ órai út lehet.

Bethlen Farkastól tudjuk, hogy: „Nobilitas ex ingentibus cladibus residua, proxime *Claudiopolim* castra ponit.“ (i. m. VI. 127. l.) *Szamosközy* pedig félre nem érthetően írja, hogy: „Immár az erdéli had... kiindulván Erdéltől Várad felé, az *Keres útján* mennek ki.“ (i. m. IV. 246. l.)

Igy tehát az erdélyi segítőcsapatok semmiképen se juthattak Kolozsvárról Várad felé menve, a Berettyó *felső völgyébe*. Mert, ha csakugyan odaigyekeztek, akkor — egy szintén nagyon járt úton — a Szilágyságon át, kellett volna menniök s ebben az esetben Szilágynagyalunál érthették el a Berettyót.

„A következő napon, Belgiojoso Kereki ellen... szándékozott előnyomulni és pedig Petz ezredes különítményével — miután Székelyhíd a kereki vár körletében volt (!) s különben is Bocskay csapataival erősebben volt megszállva (!) — Diószegen át, a főcsapattal Kájon¹¹⁵ át Székelyhídnak és továbbá Kerekinek. Caprioli vagy egyenesen Kerekinek, vagy az egyesülés szempontjából szintén Székelyhídnak volt irányítva. Bizonyára Székelyhídnál akart Belgiojoso megállapodni és a vezérekkel a további teendőket, esetleg Kereki ostromát (!) megbeszélni.“¹¹⁶

Kénytelen vagyok a jeles hadtörténetírónak ezt a nagy tévedését helyreigazítani. Emlékezzünk vissza a II. fejezetben felsorolt földrajzi és birtoktörténeti adatokra s különösen arra, hogy Nagy Kereki Bocskay birtoka volt s ottani vára még ma is fennáll. Vegyük elő azután az 1. vázlatot s rögtön kitűnik Rónai-Horváth tévedése; különösen ha még hozzátesszük azt, hogy a Székelyhíd szomszédóságában levő Kis- (középkori nevén: Egyházas-) Kerekit, se Bocskay István, se családjának valamely más tagja, nem birtokolta soha. 1262 óta a Kereki családot, később a Zólyomiakat, uralta.¹¹⁷ Vára sohase volt, tehát annak ostromára se gondolhatott Belgiojoso. Székelyhíd semmikor se tartozott Kis Kerekéhez, hanem éppen megfordítva, Kis Kereki lett a XVI. században — mint Zólyomi birtok — a székelyhídi vár és uradalom egyik tartozéka. Láttuk azt is, hogy Bocskaynak Székelyhídhöz semmi köze sem volt, s így azt — se gyöngébben, se erősebben meg nem szállhatta.

Mindebből most már az következik, hogy:

1. Belgiojosonak nem lehetett rá semmi oka, hogy Székelyhídat vagy Kis Kerekit megtámadva, nyitott ajtót törjön be.

2. Rónai-Horváth Nagy- és Kis-Kerekit összetévesztette s így hamis alapra építette a Belgiojosonak tulajdonított egész hadműveleti tervet. Megjegyezzük, hogy Kis-Kereki Nagy-Kerekitől — toronyirányában mérve — 34 kilométernyire esik, tehát nem két szomszédos falu összezavarásáról van szó.¹¹⁸

De hibás ez a hadműveleti terv akkor is, ha azt a Kis-Kerekivel összetévesztett Nagy-Kerekire vonatkoztatjuk, mert egyáltalán nem találjuk annak írott nyomát, hogy Belgiojoso Váradról akart volna Nagy-Kereki ellen menni. Ha ez volt a szándéka, akkor merőben érthetetlen, hogy előbb

¹¹⁵ Helyesen: Kójs.

¹¹⁶ I. h.

¹¹⁷ *Bunyitay*: i. m. III. 245. 246. l.

¹¹⁸ 1. vázlat.

észak felé vonul Adorjánig (27 km.) s onnan akarja Nagy-Kerekit (22 km.), délnyugati irányban, megtámadni; vagyis 49 kilométer utat tesz meg, ahelyett, hogy Váradról egyenesen északnyugatra, Kis- és Nagy-Szántón át menne Nagy-Kerekibe (25 km.).

Belgiojoso, Dampierre-el és az erdélyi csapatokkal egyesülve, bizonyára elég erős lett volna arra, hogy bevegye Nagy Kerekit, amely az akkori fogalmak szerint se volt valami hatalmas vár. Miért húzódott hát előbb Adorjánig vissza? Azért talán, hogy ott Petzet bevárja, azután pedig Váradra kalauzolja? Sehogyan se hihető. Petz, ha útközben el nem gáncsolják, magában is eltalál Váradra, ha pedig megzavarják az egyesülés előtt — amint valóban meg is történt — akkor úgyis hiába ment volna eléje Belgiojoso.

Hogy ezt a zűrzavart eloszlássuk, legelőbb is azt kell eldöntenünk: megállja-e a sarat az a feltevés, hogy Belgiojoso október 15-e előtt is megfordult Váradon? Azután pedig ki kell számítanunk azt, hogy mikor érhetett oda.

Bethlen Farkas leírásából az tűnik ki, hogy *Concini*, a Nagykerekinél vallott kudarc után, *Belgiojosohoz tért vissza*.¹¹⁹ Ámde *Concini* váradí csapatokkal ment Kereki ellen s a balsiker után ismét a váradí várba húzódott. Abból tehát, hogy Belgiojosohoz tért vissza, az következne, hogy a császári vezér, Kereki megtámadása idején már Váradon volt, ami azonban merő képtelenség.

A IV. fejezetben megállapítottuk, hogy a kerekii expeditio nem egy napig tartott s hogy a németek október 6-án vagy 7-én takarodtak el a vár alól. Belgiojoso október 6-án indult el Rakamazról,¹²⁰ nem lehetett tehát aznap, vagy másnap már Váradon s nem vesztegelhetett ott október 14-ig, amint az Bethlen leírásából gyanítható.¹²¹

A fizikai lehetősége megvolt annak, hogy a kassai generális az október 15-i ütközet előtt — *legfeljebb egy napra* — Váradon is megszálljon, de akkor se 6-án vagy 7-én juthatott el oda.

Nem tudjuk ugyan pontosan az *akkori* rakamaz—kálló—váradí út hosszát, de *legalább is* 150 kilométerre kell azt becselnünk. Belgiojoso október 6-án kerekedett fel s 14-én — a feltevés szerint Váradról visszatérőben — már Adorjánvára alatt táborozott. Ilvenformán 12-én kellett volna Váradra érkeznie, ahol legfeljebb egy napig időzött. Marad tehát a rakamaz—váradí útra 7 nap, két közbeszúrt pihenőt leszámítva 5 nap, azaz naponként átlag 30 kilométernyi menet.

¹¹⁹ „Concin... ad Barbianum redit.“ (I. m. VI. 133. l.)

¹²⁰ *Ortelius* red. et. cont. i. h.

¹²¹ „... haerebat Varadini adhuc Barbianus.“ (I. m. VI. 138. l.)

Kivált lovassággal, az akkori viszonyok között is elképzelhető teljesítmény, *feltéve, hogy száraz idő járt.*¹²²

De miért jött Belgiojoso Váradra, ha onnan — egy napi pihenő után — máris *visszafelé indult, anélkül, hogy csak valamit is végzett volna?* Érdemes volt ezért az egy napért a Berettyótól oda és vissza (54 km.) fáradnia? Ismételjük: Belgiojosonak a Berettyó mentén, vagy attól északra, semmi keresnivalója se volt. Miért ment volna tehát Váradról, minden ok nélkül hátrafelé?

A császári vezér magatartása azonnal érthetővé válik, mihelyt elhagyjuk azt a feltevést, hogy már október 15-e előtt is Váradon járt. Talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy ebben a kérdésben a német forrásból eredő tudósításokat kell legelőbb is meghallgatnunk, mert elvégre a császáriak tudhatták legjobban, hogy mikor és hol voltak. Ortélius krónikájában csak október 15-e *után* van szó Váadról.¹²³ De ha ezt nem találjuk eléggé hitelesnek, vegyük elő a Bécsbe hívtott magyar tanácsurak jelentését, amely kétségtelenül vagy magának a császári vezérnek, vagy valamelyik főbb tisztjének elbeszélésén alapul. Ebből egész határozottan az tűnik ki, hogy Belgiojoso egyelőre csak Adorjánt akarta elérni s hogy odarendelte a Rakamaznál visszamaradt csapatokat.¹²⁴

Vagyis: az előresietett kassai generális — bizonyára az időközben kapott nyugtalanító hírek hatása alatt — nem mert egyedül továbbmenni, hanem a Berettyónál megállapodott s itt akarta bevárni Petzet, *aki a tüzérseget hozta magával.* Oda rendelte Váadról Dampierre hajdúit és a Kolozsvár felől útban levő erdélyi csapatokat *Telegdről,*¹²⁵ amelyek Petz veresége után vele mentek Váradra.¹²⁶

Adorjánvárat véve kezdőpontul, könnyen eltudjuk képzelni Nagykereki megtámadását, ellenben Váadról, *Adorjánon át,* nem. Ennélfogva nemcsak az idézett forrásokból, hanem a helyzetből is következik, hogy Belgiojoso október 15-e előtt nem járt Váradon s hogy ez a feltevés, a császári vezérnek tulajdonított egész hadműveleti tervvel együtt, meg nem bízható alapra épült.

¹²² Belgiojoso a Bécsbe hívtott magyar tanácsurak jelentése szerint is, csupán lovassággal ment Adorjánra. (*Magyar Ország. Eml. XI. 35. és k. l.*) Minthogy a lovasság egy része vértessé vált, valami nagyon gyorsan nem haladhatott. (V. ö. *Bethlen: i. m. VI. 126. l.*)

¹²³ *Ortelius red. et cont. (i. h.)*

¹²⁴ „Koncin... auxilium domini generalis implorat, qui... confestim cum mille ducentis equitibus in *Adorjan contendit*, reliquam exercitus partem ad Rakomaz relictam, ubi manifestam etiam Kerekiensium rebellionem animadverterit, in *auxilium obsidionis avocavit.*“ (*l. h.*)

¹²⁵ 1. vázlat.

¹²⁶ *Szamosközy: i. m. IV. 246. l.*

Belgiojasonak ez a várad-adorjáni mozdulata csakis akkor volna megérthető, ha Bocskay, a császári vezér (feltételezett) Váradra érkezése után, nagyobb hadat vont volna valahol az Érmelléken össze, amely Belgiojasonak Tokaj felé való összekötését megszakíthatta. Ebben az esetben valóban szükséges lett volna, hogy a császári sereg legalább a Berettyó adorjáni átjáróját erősen megszállja, ahonnan azután — a Bocskaynak akkor még nem hódoló Székelyhídra is támaszkodva — szükség esetén keresztülvághatta magát Szatmár felé!

Ámde ilyenfajta veszedelemről szó se lehetett. Bocskaynak ugyanis nem volt egyelőre más hada, mint a Kerekiben levő hajdúság; az pedig sokkal gyöngébb volt, hogyszem Belgiojoso egyesült hadával szembeszállhatott volna.

Ha tehát a császári vezér már eljutott Váradra, nem lehetett többé semmi értelme se annak, hogy onnan — ahelyett hogy Kerekit megtámadná — a Berettyóhoz vonuljon vissza.

Rónai-Horváth szerint, Belgiojoso hadműveleti vonala Adorjántól Kiskerekibe — tehát délről északra — irányult; valóságban Adorjántól délnyugat felé, Nagykerékibe vitt. Nem is volt a császári vezérnek egyelőre semmiféle, nagyobb szabású stratégiai fontolgatáson alapuló, bonyolódott hadműveleti terve.

Minthogy Bocskay várai közül Szentjobb már az övé volt, most a Concinival dacoló Nagykerékibe akarta elfoglalni. *Ennyi az egész hadműveleti terv.* Hogy mi következett volna Nagykeréki bevétele után, azt senki se tudhatja. Az amit Rónai-Horváth ír, nem más, mint egy jelenkori vezérkari tiszt hamis földrajzi alapra épült okoskodása, a XVII. század elejére visszavetítve.

*

Nem tudjuk megmondani, hogy az Adorjánra rendelt hadak mikor érkeztek oda, mert erről semmiféle tudósítás se szól. Annyi bizonyos, hogy Bocskay nem akadályozhatta meg egyesülésüket s így ott, legkésőbb október 14-ére, több mint 8000 főnyi császári sereg gyült össze. Ezzel Bocskay — természetesen — nem birkózhatott meg s így csak Petz Álmosd felől várt különítményének megtámadására gondolhatott.

Talán nem kell különösen hangsúlyoznunk, hogy Bocskay — a hajdúkapitányok útján — jól értesült a császáriak helyzetéről s így azt is tudta, hogy milyen türelmetlenül várta Petzet Belgiojoso.

A kassai generális, aki a hajdúk megbízhatóságában

nem ok nélkül tamáskodott, október 14-én újra a császár hűségére eskette őket¹²⁷, sőt — hogy ne zúgolódjanak — egyhavi zsoldjukat is kifizette.¹²⁸ De ez akkor már eső utáni köpenyeg volt s a Bocskay ügyének megnyert hajdúságot az elillanástól nem tarthatta többé vissza.

Arra a kérdésre, hogy miként történt a hajdúk átszökése Bocskayhoz, nem tudunk pontosabban válaszolni. Istvánffi úgy adja elő a dolgot, hogy akkor tagadták meg nyíltan az engedelmességet, amikor Dampierre Petz elé akarta őket küldeni.¹²⁹ Nagyon bajos elhinni, hogy ilyen fontos feladatra éppen azt a seregrészt választották volna ki, amelynek megbízhatósága máris kétséges volt, amelyet tehát folytonosan szemmel kellett tartani:

Valószínűbbnek látszik Szamosközy leírása, amelyből az tűnik ki, hogy a hajdúk nem érték be az egyhavi zsoldal s többet nem tudván behajtani, egyszerűen a faképnél hagyták Dampierret¹³⁰, ami abban az időben — a rosszul fizetett csapatoknál — úgyszólván napirenden volt. Nagy ügyetlenség is lett volna, ha — mint Istvánffi mondja — nyílt zendülést csinálnak s a kapott parancsnak ellene szegülnek, mert ezzel még gyanakodóbbá tehették s talán rögtöni ellenintézkedésre is készítették volna, a velük szemben anélkül is bizalmatlan Belgiojosot.

Bármint volt is, annyi kétségtelen, hogy a hajdúk ott hagyták az adorjáni tábornot, még pedig anélkül, hogy ebben bárki is akadályozta volna őket s még a kellő időben Bocskayhoz csatlakoztak. Ez, egy pillanatig se késve, tüstént meg is támadta velük Petz, Almosdról immár Diószeg felé indult, hadát.

¹²⁷ *Gyulaffi feljegyzései.* (I. h.)

¹²⁸ *Szamosközy:* i. m. IV. 242. l.

¹²⁹ *I. m.:* 499. l.

Rónai-Horváth, Istvánffi elbeszélését továbbszöve, azt is tudni véli, hogy Belgiojoso, az ér átjáróit biztosítani akarván Petz számára, Diószegre tolta előre Dampierre hajdúit. (*Hadtört. Közl.* 1893. évf. 582. l.) Hogyan volt ez lehetséges, mikor a hajdúk — ugyancsak az ő előadása szerint — már előbb otthagyták nagy zajjal és káromkodással Dampierret? (*U. o.* 583. l.)

Bethlen azt állítja, hogy először csak Kun István pártolt át s csak azután követte őt a többi kapitány — egyik a másik után — csapatával együtt. (*I. m.* VI. 139. l.)

A többi kútfő egyáltalán nem szól a részletekről.

¹³⁰ „Az hajdúk felveszik ez egy hópénzt, de mikor az többit ki nem vehetnék, úgy mennek Bocskay pártjára.“ (*I. m.* IV. 242. l.)

A Bécsbe hívott magyar tanácsurak úgy hallották, hogy a hajdúk megkapták egész hátralékos zsoldjukat. (*Magyar Országgyűl. Eml. i. h.*)

VI.

Az 1604 október 15-i ütközet színhelye.

Hol vívták azt az ütközetet, amely a biharmegyei hadjárat sorsát Bocskay javára döntötte el? Sokan alkalmasint fölöslegesnek látják ezt a kérdést, hiszen minden diák tudja, hogy ez a gyakran emlegetett harc *Álmosdnál* zajlott le, 1604 október 15-én. Valóban így hallottuk, így tanultuk talán mindnyájan, holott ezt a helymeghatározást egyetlen régi kútfő se támogatja.

A bizonyára legjobban értesült Szamosközy egész határozottan és ismételten *Diószeget* nevezi meg az ütközet helyéül.¹³¹ Ezt olvashatjuk Pető Gergely¹³² és Nagy-Szabó Ferenc leírásában is.¹³³

Basta, 1604 október 22-én kelt jelentésében, *Diószeg tájára*,¹³⁴ Bethlen Farkas¹³⁵ Álmosd és Diószeg közé teszi a csatateret. Az utóbbi helymeghatározás alapján áll Istvánffi is.¹³⁶

A Bécsbe hívott magyar tanácsurak 1604 november 20-án írott jelentése¹³⁷ az ütközet színhelyéről nem szól. Nem ír róla semmit Gyulaffi Lestár¹³⁸, Weyss Mihály,¹³⁹ Nössner¹⁴⁰ és Závodski se.¹⁴¹

Ortelius krónikája¹⁴² azt mondja, hogy az összecsapás Kálló és Várad között folyt le. Nagyon bizonytalan helymeghatározás, amelyre semmit se lehet alapítani.

Az előbb felsorolt adatok eléggé tanúsítják, hogy az

¹³¹ Tört. maradványai: IV. (*Mon. Hung. Hist. Script.* XXX. 244., 247., 251., 495. l.)

¹³² *Rövid magyar krónika*: 160. l.

¹³³ *Memoriale*. (Mikó: Erdélyi tört. adatok. I. 94. l.)

¹³⁴ „circa Dioszegh.“ (*Kriegs-Archiv* Wien: Feldacten 1604. Fasc. X. ad Nr. 10. b.)

¹³⁵ *Historia de rebus Transylvanicis*: VI. 142. és 158. l.

¹³⁶ *Historia*: 499. l. — Ne tévesszen meg senkit, hogy Istvánffi, Álmosd helyett, „*oppidum Almasium*“-ot ír, mert ennek a falunak hajdani neve Almas, Almuz, Almos stb. volt. (*Bunyítay*: i. m. III. 192. l.) Különben egy Álmosd alatt eredő s az Érbe torkoló vízfolyásnak (úgy-szintén völgyének is) — mint a II. fejezetben hallottuk — ma is *Álmas* a neve.

¹³⁷ *Magyar Országgyűl. Emlékek*: XI. 53. és k. l.

¹³⁸ Tört. maradványai. (*Mon. Hung. Hist. Script.* XXXIII. 28. és 35. l.)

¹³⁹ *Liber Annalium*. (*Trauschenfels*: Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens. 174. l.)

¹⁴⁰ *Res actae quaedam in partibus Hung. et Transylv.* (*Trauschenfels*: i. k. 64. l.)

¹⁴¹ *Diarium rerum per Hungariam gestarum*. (*Bél*: Adparatus ad Historiam Hungariae. 360. l.)

¹⁴² I. 365. l.

idézett kútfőírók egyike se nevezi meg magát Álmosdot, vagy közvetlen környékét, a harc színhelyét, ellenben éppen a legjobban értesültek, Diószegről szólnak.

De Álmosd ellen vall egy másik körülmény is. Az t. i., hogy Bocskaynak sietnie kellett, ha idejekorán lesbe akart állani Petz ellen. Dampierre hajdúi ugyanis csak 14-én (alkalmasint este) hagyták ott az adorjáni német tábort s hogy az Ér diószegi mocsarain át az egyedi fensíkra jut-hassanak — a legrövidebb irányt véve is alapul¹⁴³ — 15 kilométernyi utat kellett megtenniök.

Valószínű, hogy Bocskay Diószeg közelében várakozott az érkező hajdúcsapatokra. Hiszen természetes, hogy gyülekező hadát az ellenség mindkét csoportjától lehetőleg távol kellett összeszednie és rendeznie. A hajdúktól megtudta, hogy Petzzel még akkor éjjel találkoznia kell. Nem maradt tehát annyi ideje, hogy hadával Álmosdot elérhesse. Nem is lett volna semmi értelme, mert az egyedi fensíkon erdők állottak, amelyek a tervezett rajtaütést nagyon megkönnyítették. Így hát fölösleges volt továbbmennie, mert kedvezőbb feltételek Álmosd felé se kínálóztak.

Az elmondottak alapján nincs többé semmi okunk arra, hogy Bocskay győzelmét Álmosdhoz kössük. A helyes megjelölés csakis „*diószegi ütközet*“ lehet.

Sajnos, a *döntő viadal helyét s a két fél csapatainak állását, még csak megközelítő pontossággal se lehet kijelölni*. Annyi bizonyos, hogy a harcot az Álmosdról jövő úton, a *mai Diószeg határában* vívták, mert könnyen kimutatható, hogy se ez a falu, se Álmosd, nem cserélt helyet az elmúlt századok folyamán.¹⁴⁴

Legfeljebb annyit tehetünk még hozzá, hogy az ütközet a Δ 155 háromszögelési ponttól délre, de még azon az alacsony fensíkon folyt, amely Álmosd és Diószeg között terül el.¹⁴⁵ Akkoriban ott, nemcsak Ortelius¹⁴⁶ és Bethlen¹⁴⁷ adataiból következtetve, hanem az 1601-i úrbéri

¹⁴³ Adorjántól a dombvidéken át egyenesen Diószeg irányában.

¹⁴⁴ Álmosd templomáról a sok mindenféle átalakítás ellenére is megállapítható, hogy XV. századbeli csúcsíves építmény. Ebből világos, hogy a régi Álmosd itt volt, ahol a mai van. (*Bunyitay*: i. m. III. 194. l.) Diószeg hajdani várában, a *mai* ref. templom táján, Szent Péter apostol tiszteletére épült egyház állott. (*U. o.* 230. l.) Tehát ez a falu se költözött odább.

¹⁴⁵ 2. vázlat.

¹⁴⁶ „kamen eben die Keyserl. Furire und Quartiermeister für einem Waldvoran geritten.“ (I. 366. l.)

¹⁴⁷ „Rarae atque intercisiae *sylvae* eas plagas distingvunt“ (I. m. VI. 150. l.)

összeírás szerint is, erdő terült el,¹⁴⁸ amely azonban, mint Bethlen írja, nem volt sűrű és összefüggő, hanem ritkás és foltokra szakadozott.¹⁴⁹ A gyanítható csatatér közelébe eső egyik határrésznek még ma is „Irtás“ a neve.

VII.

A diószegi ütközet.

A Diószeg határában 1604 október 15-én vívott ütközetet legbehatóbban és legértelmesebben Bethlen Farkas írja le.¹⁵⁰ Eléggé részletes Istvánffi elbeszélése is.¹⁵¹ Az Ortelius krónikájában olvasható leírás azonban nagyon zavaros,¹⁵² látszik, hogy több olyan résztvevő vallomása nyomán készült, akiknek egyike se tudta a látottakat és hallottakat világos és egységes képbe foglalni. Legkevesebb részletet tartalmaznak az ütközet után s annak hatása alatt császári részről készült jelentések.¹⁵³ Ezek igazán csak a vereségnek és Petz fogságbajutásának felemlítésére szorítkoznak s így ismereteinket egyáltalán nem bővíthetik. Nagy kár, hogy Szamosközy, aki pedig legjobban lehetett Bocskay hadjárataról értesülve, történelmi munkáját nem fejezhette be. Az 1604. évről már csak töredékek, még pedig — hozzátehetjük — egymásnak itt-ott ellenmondó töredékek maradtak fenn.¹⁵⁴ A szerző gondosan följegyzett mindent, amit innen is, onnan is hallott, de az egybegyűjtött anyag megrostálásáig és összehangolásáig már nem juthatott el, amit bizonyára csak sajnálni lehet.

*

¹⁴⁸ Ez az összeírás azt mondja a diószegiekről, hogy: „Sylvis usualibus abundant, glandiferis carent.“ (*Orsz. Levéltár: Kincst. oszt. Urbar. et Conscript. Fasc. 49. No. 1.*) A Diószeghez tartozó szentgyedi puszta szomszédságában, az Almás jobbpartján, még nem olyan régen is volt egy jókora darab erdő. (*Fényes* is említi: i. m. IV. 97. l.) Ellenben a Diószeggel szomszédos Csokajnak, az 1601. dec. 13-án készült összeírás szerint se volt erdeje. (*Orsz. Levéltár: i. h.*) Ebből az következik, hogy a harc színhelye nem nyúlt át a csokaji határba.

¹⁴⁹ 147. jegyzet.

¹⁵⁰ I. m. VI. 142. és k. l.

¹⁵¹ I. m. 498. és k. l.

¹⁵² I. m. I. 566. és k. l.

¹⁵³ *Basta* jelentése, 1604 okt. 22. és 26. (*Kriegs-Archiv Wien: Feldacten 1604. Fasc. X. ad Nr. 10. a. und 10. b.*)

Gömörly Gusztáv a bécsi hadilevéltárban őrzött egykorú levelek nyomán közöl leírást erről az ütközetről. (*Hadtört. Közl.* 1891. évf. 709. és k. l.) Lehet, hogy ezekben külön-külön volt valami érdekes és használható adat, de így önkényesen összevegyítve és átdolgozva, kútfő értéküket teljesen elvesztették. Minthogy Gömörly, legtöbb katonairónk ki nem írható rossz szokása szerint, levéltári jelzésre nem hivatkozik, magukat a leveleket nem tudtam megkeríteni.

¹⁵⁴ I. m. IV. 238. 244. 246. 247. 251. 253. 256. 308. 355. 495. l.

Petz János ezredes, akit Belgiojoso sietésre ösztökélt és türelmetlenül várt, alkalmasint október 14-én érkezett Álmosdra, s a kapott parancs értelmében, a 14-ről 15-re virradó éjszakán próbált a császári vezérhez csatlakozni. A helyzet nagyon bizonytalan lévén, megérthetjük Belgiojoso idegességét, tudva azt is, hogy mindössze 1200—1300 főnyi haddal szállott Rakamazról Adorján alá. A rosszul, vagy sehogyan se fizetett s így nyomoruságukban rablásra és fosztogatásra utalt hajdúkban, a kerekii eset után már nem igen bízhatott. Abban se reménykedhetett föltétlenül, hogy az erdélyi segítőhad eléri őt, még mielőtt valami baj történt volna. Énnélfogva Petz csapataira égető szüksége volt.

Ez a különítmény amennyire a különböző forrásokból megállapítható, 5000, legfeljebb 5500 főre rúghatott,¹⁵⁵ beleszámítva a nem harcoló fuvarosokat s a szintén elég nagyszámú asszony- és gyermeknépet is.¹⁵⁶

A gyalogság 6 zászlóra (vexillum) oszlott, Gyulaffi szerint mindössze 1800¹⁵⁸, Szamosközy szerint 2000 főnyi¹⁵⁹ állománnyal. A sziléziai vértesezredből mintegy 600 lovast hozott magával Petz;¹⁶⁰ a többi — mint tudjuk — Belgiojosoval jött Adorjánra. Volt végül az ezredes kis hadában hét könnyű (tábori) és két nehéz (faltörő) ágyu is.¹⁶¹ Világháború előtti szemmel nézve, az egész különítmény két gyalogzászlóalj, négy lovasszázad, egy könnyű és egy fél nehéz üteg állományának felelne meg. Az 1914—1918 között harcolt óriási embertömegekhez hasonlítva, parányi kis csapat, de az 1604-i szűkös viszonyok között számottevő segítőhad, amelynek váratlan veresége nem ok nélkül ejtette a legnagyobb aggodalomba a különben se túlságosan merész Belgiojosot.

Petz, aki 14-én már összeköttetésben volt a vezérrel,

¹⁵⁵ „... Petz cum tribus armatorum... millibus adventabat.“ (Bethlen: i. m. VI. 141. l.)

„... voltak egyvel is mással is mind asszonyemberekkel, gyerekekkel, kocsisokkal és egyéb efféle aprólékkal egyetemben, többen három-ezernél.“ (Szamosközy: i. m. IV. 253. l.)

¹⁵⁶ Bethlen szerint a nem harcolók száma 400 (I. m. VI. 157. l.), vagyis a teljes állomány 3400 fő volt.

Szamosközy azt írja a németekről, hogy „ott (Diószegnél) mind levágják őket mind gyerekekkel, kurvájokkal együtt, kik az gyalog németekkel az ű módjok szerint ugyan számosan voltak.“ (I. m. IV. 247. l.)

¹⁵⁷ „Ex castris vero ad Racamassium collocatis... Pecziium cum suae legionis sex vexillis militum... arcessivit.“ (Istvánffi: i. m. 499. l.)

¹⁵⁸ „Egy regimentben 10 zászló vagyon... minden zászló alatt 300.“ (Mon. Hung. Hist. Script. XXXIII. 77. l.)

¹⁵⁹ „... az gyalog kétezer volt.“ (I. m.: IV. 253. l.)

¹⁶⁰ „Hatszáz volt az siléziai fegyveres az Pecz János hada.“ (U. o.)

¹⁶¹ „... tormenta currulia majora ad dilapidandos muros idonea, quae bina secum trahebat et minora versatilia septem...“ (Bethlen: i. m. VI. 149. l.)

azt a parancsot kapta az utóbbtól, hogy éjfélkor induljon el Álmosdról; oldalát és hátát lovassággal biztosítva, csöndben és óvatosan haladjon, mindaddig, míg a császári csapatokkal nem találkozik.¹⁶² Az ezredes, ennek megfelelően, a szekerek és az ágyúk fedezésére akarta volna a vértess lovasságot visszatartani. Csakhogy ennek parancsnoka, Scarsella Kristóf, nem sokat hederítve a gyalogos Petzre, vonakodott szótfogadni és a kiadott menetrendhez alkalmazkodni.¹⁶³

Saját tetszése és belátása szerint járván el, ezrede zömével¹⁶⁴ a menetoszlop élére került¹⁶⁵, vagv három kilométerrel előzve meg az éjszakában lassan ballagó gyalogságot.¹⁶⁶ Petz szintén a lovassághoz csatlakozott. Sőt, elég vigyázatlanul, annak élén lovagolt¹⁶⁷ néhány kísérőjével együtt, azzal a szándékkal, hogy megvizsgálja az Ér diószegi hídjait, vajjon elbirják-e az ágyúk, a lövészeres- és málháaszekerek nagy súlyát.¹⁶⁸

Ezalatt a derékhadnál teljesen felbomlott a rend. A gyalogság — amelynek az előresietett vasasok helyett az ágyúk és a hosszú szekérsor két oldalát is biztosítania kellett volna — összevissza szállingózva és szétszakadozva rőtta az útát¹⁶⁹ a szekerek nyomában járó tüzérség mögött.¹⁷⁰

¹⁶² *Istvánffi*: i. h.

¹⁶³ *U. o.* (Lásd: 171. jegyzet.)

¹⁶⁴ „2 Fahnen Reuter, deren 450, so zur Hand gewest“ (*Ortelius*: i. h.)

¹⁶⁵ „Ita Baptista (Petz) ordinem digesserat, ut primi omnium equites cataphracti... praecederent, quibus se ipse Dux Baptista se adjunxerat. Secundum hos carrorum et impedimentorum longa series... totum denique agmen peditatus Germanicus a tergo claudebat“ (*Bethlen*: i. m. VI. 144. l.)

A Bécsbe hívott magyar tanácsurak is úgy hallották, hogy a gyalogság hátul jött a tüzérséggel: „(Bocskay emberei) Silesitas ac Petzianos milites generalim cum artolaria subsequentes invaserunt et crudeliter trucidarunt.“ (*Magyar Országgyűl. Eml. XI.* 33. l.)

¹⁶⁶ „cataphracti... ad bina passuum millia a peditum agmine processerant.“ (*Bethlen*: i. m. VI. 148. l.)

„Mille passuum“ (ezer *kettős* lépés) annyi mint 1 (római) mérföld, vagyis 1482 méter (1976 mai katonalépés). 1 *kettős* lépés = 5 római láb.

¹⁶⁷ „...contra omnem militarem ordinem praecedens...“ (*Szamosközy*: i. m. IV. 238. l.)

¹⁶⁸ „Peczius relicto aliquantisper peditatu et tormentis, ad pontem Diosegianum Berequio amni impositum... praecessit, visurus an tormentis sustinendis et transvehendis validus esset.“ (*Istvánffi*: i. h.)

Már mondtuk, hogy Diószeg nem a Berettyó, hanem az Ér mentén van. Ez is mutatja, milyen óvatosan kell régi íróink földrajzi adatait fogadnunk.

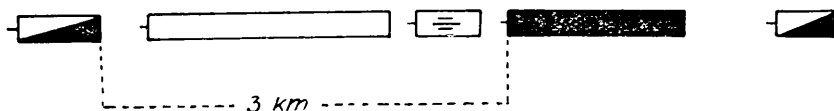
¹⁶⁹ „...exercitu cetero sparsim et inordinate passim insequente...“ (*Szamosközy*: i. h.)

„peditatus soluto incedens agmine advenit“ (*Bethlen*: i. m. VI. 147. l.)

„exercitum dissolutis ordinibus procedentem aggressi, primo Peczium et equites nihil adhuc hostile metuentes invadunt.“ (*Istvánffi*: i. h.)

¹⁷⁰ „In dem als die Rebellen des Petzischen Fussvolcks, so bald auf die Artolerey gefolgt, ansichtig worden...“ (*Ortelius*: i. h.)

Leghátul, jócskán elmaradva és rendetlenül, a vértések kisebbik része — valami 150 lovas — következett.¹⁷¹ Az 5—6 kilométer hosszú menetoszlop beosztása tehát ez volt:

Belgiojoso kétségtelenül oldalról vagy hátulról jövő rajtaütéstől féltette leginkább Petz különítményét; ezért kellett volna a lovasságnak az ágyúk és a szekérsor mindkét oldalát is fedeznie. Szemben bekövetkezhető támadásra, úgy látszik, se ő, se Petz nem gondolt. Pedig ez a bizakodás, az Álmcsd és Adorján közötti legalább is 24 kilométer távolságot számításba véve, sehogyan se volt megokolt, amint azt különben a következmények is kézzelfoghatóan igazolták.

Bocskay — nagyon helyesen — azt a haditervet főzte ki, hogy meghiúsítja Petz lázas izgatottsággal várt hadának Belgiojosohoz való csatlakozását s megveri, még mielőtt a főszeregtől támogatást kaphatna.¹⁷² A helyzet ennek a tervnek különösen kedvezett. A két császári seregrész között, körülbelül feleúton, az Ér mocsárvidéke terült el, amelyen — a távolabbi Székelyhidat nem számítva — csupán Diószegnél volt híd. Itt lehetett tehát legkönnyebben gátat vetni Petz elé. A Diószegtől nyugatra eső erdős fennsík pedig a lesből való támadást mozdította elő. Kapóra jött Bocskaynak, hogy a császári csapatok az éj sötétjében indultak Álmosdról, úgyszintén az a körülmény is, hogy Petz egymástól elválasztott gyalogsága és lovassága, legalább a harc kezdetén, nem tudta egymást támogatni.

*

Érdekes volna tudnunk, hogy mekkora erővel támadta meg Petz hadát Bocskay; ámde erről a különböző króni-

¹⁷¹ „In dem seyn die andere Schlesische Reuter, so hin und wieder zerstreuet gelegen... im Nachtrab gefolgt.“ (Ortelius: i. m. 367. l.)

Különös, hogy *Rónai-Horváth* — minden forrástól eltérően — a lovasság zömét teszi a menetoszlop végére. (Hadtört. Közl. 1895. évf. 582. l.) Kétségtelen, hogy félreértette a különben híven követett Istvánffit, aki azt mondja ugyan, hogy: „Silesiaci equites... latera ac terga claudent“, de mindjárt hozzá is teszi: „Sed equitatus dicto parere, institutumque ordinem servare recusavit.“ (l. m. 499. l.)

Gyulaffi is azt írja, hogy: „elől az lovagja volt az németnek.“ (Mon. Hung. Hist. Script. XXXI. 51. és k. l.)

¹⁷² „Bocskaius autem audito, non procul jam Baptistam (Petz) abesse, multum saluti suae, bellique rationibus conducere ratus est, si prius quam ille cum Barbiano se conjungat, cum ipso pugnae aleam periclitari decernat“ (Bethlen: i. m. VI. 142. l.)

kások annyira zavarosan és egymástól eltérően írnak, hogy előadásukból semmi bizonyosat se tudunk kihámozni. Magának Bocskaynak egyik forrás szerint 300,¹⁷³ a másik szerint 800¹⁷⁴ hajdúja volt. Ehhez járultak a Dampierretől elpártoltak, akiknek száma az egyes leírásokban nagyon tág határok — 1900¹⁷⁵ és 7800¹⁷⁶ fő — között ingadozik. Ortelius hat,¹⁷⁷ Bethlen három ezerről tudott.¹⁷⁸ *Ez az utóbbi szám látszik legvalószínűbbnek.* De az itt említett leírások egyikéből se tűnik ki, hogy mekkora volt az a had, amely valóban részt is vett az október 15-i viadalban.

Gyulaffi — az egyetlen, aki erről szól — a diószegi harcban küzdött hajdúságot 2000 főre becsüli.¹⁷⁹ Mennyi alapja van ennek az adatnak? — nem tudjuk eldönteni.

Éppen így teljes bizonytalanságban vagyunk arról is, hogy Bocskay Petz hadának csak egyik, avagy mind a két oldalába tört-e? A megvert németek az ütközet után (sőt részben már alatta is) *leginkább* Diószeg s csak kis részben Székelyhid felé futottak. Ebből azt lehet *gyanítani*, hogy a támadás a menetoszlop baloldalát érte.

*

Ezen a helyen még arról is kell szólnunk, hogy vajon részt vett-e Bocskay a diószegi ütközetben? Ennek tárgyalása főleg azért szükséges, mert a kútfők nem egyformán vallanak; egy részük, ha nem is tagadja határozottan Bocskay jelenlétét, hallgat róla.¹⁸⁰

¹⁷³ *Jakab E.*: i. m. 795. l.

¹⁷⁴ „volt 800 hajdú, ki beszorult volt Kerekiben Bocskaival“ (*Gyulaffi*: i. h.)

¹⁷⁵ „Temesvár alá vitt Dampierre ötezer kétszáz negyvenhárom hajdút, Tömösvárat, Jenőben kótyavetyét hántanak. Jenőről visszabocsátván Rákóczy Lajost a lippai kapitánt, u, m, harmadfélezeren indultanak Jenőről Gyula alá“, (de a törökök) „úgy meglövéldözték őket, hogy hatszáz testnél több maradt oda.“ (*Szamosközy*: i. m. IV. 230. l.)

¹⁷⁶ „Immár annyiban az dolog, hogy az egész hajdúság melléje állott Bocskainak, hétezer és nyolcszáz, kik azelőtt Conte Don Jora (Dampierre) alatt voltak.“ (*Gyulaffi*: i. h.)

¹⁷⁷ „6000 Heyducken so zu unserm Volek stossen solten.“ (*I. m.* 366. l.)

¹⁷⁸ „Erant ter mille Hungarici nominis milites... qui Hajdones vocabuntur... sed a Barbiano valde exasperati, cum infra decursum aliquot annorum stipendiis crebro frustrarentur.“ (*I. m.* VI. 157. l.)

¹⁷⁹ *Mon. Hung. Hist. Script.* XXXI. 52. l.

¹⁸⁰ Például *Szamosközy* egyszer azt mondja, hogy „(Petzre) rámennek a felgyült hajdúk“, (*I. m.* IV. 247. l.), más helyen pedig így ír: „(Bocskay) rátámad Pecz hadára, megveri.“ (*U. o.* 244. l.); „Bocskai István Diószegnél levágá az Pecz János hadát.“ (*U. o.* 251. l.); „Mikor Pecz János hadát megverte volna Bocskai István Diószegnél“ (*U. o.* 495. l.)

Pető Gergely előadása szerint: „Németi Balás és Lippai Balás... *Botskai*val edgyütt Doktor Pecz hadára menének.“ (*Rövid magyar krónika*: 160. l.)

Úgy véljük, hogy Bocskay részvétele ellen az „argumentum ex silentio” itt alig állja meg a helyét. A krónikák t. i. (különösen a rövidre fogottak) *rendesen* csak a mindennapitól eltérő eseményeket vagy jelenségeket örökítik meg; arra, ami megszokott, mondhatni szabályszerű dolog, *nem mindig* vesztegetik a szót.

A XVII. század elején az volt az általános szokás, hogy maga a fővezér is csatasorba álljon. Nem volt tehát okvetlenül szükséges, hogy a történetírók külön is felemlítsék a vezér jelenlétét. Ellenben azt, ha valamely vezető helyen levő katonaember, a szabályszerű esettől eltérően távolmaradt a küzdelemtől, bizonyára szóvátették volna.

Bocskay viselt dolgaiat Szamosközy tudhatta legjobban. Ő — mint láttuk — többször *állítja*, egyszer pedig *nem tagadja*, hogy ura résztvett a diószegi ütközetben. Mi is elfogadhatjuk tehát Szamosközi *állítását*, annyival is inkább, mert azt a bár későbbi, de szintén szavahihető Bethlen is teljes határozottsággal támogatja.

De itt, a most tárgyalt esetben, még egy nagyon fontos körülménnyel kell számolnunk. Azzal t. i., hogy 1604 októberének derekán, az egész Bocskay-féle mozgalom még a kezdet nehézségeivel küzdött. Bocskaynak tehát életbevágó érdeke volt, hogy maga is a hajdúk közé menjen, megszerveze és saját bátor példaadásával is buzdítsa őket.

Nagyon jól tudjuk, hogy az enyém-tied fogalmával nem sokat törődő zabolátlan hajdú, pénzért és prédáért, akárkinek a malmán szívesen húzott. Tévedés volna tehát azt hinnünk, hogy valami önzetlen hazafias érzés lakozott benne, amelyre — szükség esetén — appellálni is lehetett. Erre a törvényt nem ismerő, csak hadakozásból, vagy ennek hiányában fosztogatásból élő szegénylegény hadra, a drákói szigorúságon kívül csak azzal lehetett hatni, ha vele együtt a vezér is bátran vásárra vitte a bőrét. Holmi buzdító beszédekre, hazafias tirádákra, közjogi fejtegetésekre, a hajdú sohasem hederített. Ellenben, mint született katona, tüstént megérezte, vajjon annak, akiért vercszik, helyén van-e az esze, nem száll-e az inába a bátorsága, a harc válságos pillanataiban? Ugyan mit gondoltak volna a hajdúk, vagy még inkább kapitányaik, ha Bocskay, ahelyett

Weyss Mihály ellenben nem szól Bocskay ottlétéről: „adoriuntur enim eum (Petz) *Haidones Bocskaii*” (*Trauschenfels*: i. k. 174. l.)

Gyulaffi szerint (l. m. 52. l.): „Kétezer hajdút küldött reájuk” (t. i. Petzre.)

Ortelius leírásából következtetve: „des Botschkay bestellter Feldobristler Lippai Balas” lett volna a vállalat vezetője. (l. h.)

Bethlen azonban félre nem magyarázhatóan állítja, hogy maga Bocskay vezette a hajdúkat a németekre: „Bocskaius... audacter suos in hostem ducit.” (l. m.: VI. 145. l.)

hogy jobban-rosszban osztoznék velük, valamelyik várában meglapulva lesi sorsának jobbra vagy balra fordulását?

Bocskay jelenlétére már csak azért is feltétlen szükség volt, mert a hajdúk, saját kapitányaik alatt, szervezetenleg egymással össze nem függő csapatokban harcoltak. Kellott tehát egy erős marok, amely közös vállalatra összefogja, egységesen irányítsa és vezesse őket.

Ez a vezető *akkor* csakis Bocskay lehetett, senki más. Később, amikor már jobban ismerte a hozzá csatlakozott szervezetében valamennyire megszilárdult fegyveres népet, valamint a vezetők képességeit is: inkább bízhatta valamelyik alvezérre egyik vagy másik hadivállalat gondját és felelősségét. Ennélfogva nemcsak több kútfő nyomán, hanem a most felsorolt belső okok alapján is, azt kell mondanunk, hogy Bocskay igenis ott volt a Diószegnél harcoló hajdúk sorában.

*

Még mielőtt az ütközet tárgyalására áttérnénk, ki kell jelentenünk, hogy ennek a harcnak sok olyan részlete van, amelyről a források egyike se világosít fel kielégítő módon. Ezen azonban nincs mit csodálkoznunk, mert a küzdelem éjjel, rajtaütésszerűen kezdődött; a viaskodó felek csakhamar összekeveredtek s így senki át nem pillanthatta és elméjében össze nem kapcsolhatta a gyorsan lepergő mozzanatokot. Tudtunkkal a kútfőírók egyike se vett részt a harcban; ismereteik tehát csak másod-harmadkézből s talán nem is kivétel nélkül szavahihető egyénektől származtak. Mindamellett van több olyan részlet is, amelyet — az egymástól többé-kevésbé független kútfők egyezése alapján — hitelesnek fogadhatunk el. Segítségükkel tehát, legalább főbb vonásaiban, megrajzolhatjuk az ütközet *valószínű* képét.

Ila elfogadjuk azt, hogy Petz éjfél tájban indult el Álmosdról¹⁸¹ s ugyanakkor kerekedtek fel a Bocskay ügyének már megnyert hajdúk Adorján alól,¹⁸² akkor — egyenlő gyors haladást feltételezve — az utóbbiak hajnali 3 óra táján érkezhettek a diószegi (nyugati) hídhöz; Petz hadának éle pedig, ugyanabban az időben, vagy 2 kilométernyire lett volna tőlük.

Mint hogy azonban Bocskay támadása a németeknek nem az élet, hanem a 3 kilométerrel hátrább következő gyalogságot érte: nyilvánvaló, hogy a hajdúknak 3 óra tájban már nem a diószegi hídnál kellett lenniök, hanem messzebb, Álmosd felé. Annnyival is inkább, mert akkor, amidőn az összecsapás

¹⁸¹ *Istvánffy*: i. m. 499. l.

Bethlen: i. m. VI. 145. l.

¹⁸² *Istvánffy*: i. h.

megtörtént, Petz és kísérete se jutott még el Diószegig. Ebből tehát az következik, hogy vagy Petz kelt útra éjjel után,¹⁸³ vagy a hajdúk indultak jóval éjjel előtt Adorjánvárától s a diószegi híd közelében hagyott csapat kivételével, az erdőben lesték a császáriak jövetelét.

A valószínűség erősen támogatja az *utóbbi* feltevést. Bocskaynak ugyanis előbb rendeznie kellett, azután pedig a kiszemelt állásban lesbeállítania a csapatokat, ami — kivált sötétben — hosszabb ideig tarthatott. Minden beállítható eshetőségre parancsokat, útasításokat kellett az egyes hajdúkapitányoknak adnia s meg kellett nekik alaposan magyaráznia a csatatervet. Vigyázókat kellett az álmosdi útra rendelnie, hogy Petz közeledéséről idejekorán értesüljön stb. stb.

Mindezt nem volt lehetséges — fűhöz-fához kapkodva — az utolsó pillanatban elintéznie, hiszen nem találkozóharerről, hanem tervszerű rajtaütésről volt szó.

Alig lehet tehát kétséges, hogy Dampierre hajdúi jóval azelőtt hagyták el az adorjáni táborn, hogy Petz Álmosdról útrakelt. Az utóbbinak indulásául elfogadhatjuk éjféltáját; a hajdúk, ennek megfelelően, több órával hamarabb válhattak meg addigi gazdájuktól. Ennek különben írott nyoma is van.

Bethlen állítja ugyanis, hogy Bocskay „derengő holdvilágnál“ intézett buzdító beszédet a hozzápártolt hajdúkhoz.¹⁸⁴ Nagyon kétséges, hogy az a szónoklat, amelyet az író Bocskay szájába ad, akármilyen formában is, elhangzott-e csakúgyan; azonban maga az itt említett csillagászati adat figyelmet érdemel.

A svábhegyi m. kir. Astrophysikai Observatorium szíves közlése szerint, a Nap 1604 október 14-én délután 4^h 50^m-kor áldozott le Diószegen. A fogyó Hold pedig éjjeli 9^h 45^m-kor kelt s 15-én már jóval napkelte után nyugodott le. Így, a leghosszabb szürkületet véve alapul, a Hold feljötté előtt három órán át sötétség volt; „derengő holdvilágról“ tehát csak éjjeli 10^h tájban lehetett szó.

Mindebből az következik, hogy:

1. A Hold az október 14-éről 15-ére virradó éjszakának

¹⁸³ *Ortelius* szerint (i. m. I. 366. l.), a hajdúk „zwo Stunde vor Tags“ találkoztak Petzzel. Ez tehát (pontosan számítva) 4^h 20^m volna, vagyis Petzék eszerint 1^h tájban indulhattak.

¹⁸⁴ „Itaque ut copias suas cum copiis Baptistae committere posset, subsistens, aliquantum in mediis camporum arvis, *sublustris luna*, non sine magna animi anxietate, ita ad milites verba facit: (Következik a szónoklat) *Ilac oratione confirmatis Bocskaius militum animis... audacter suos in hostem ducit.*“ (Következik a támadás leírása). *I. m. VI. 144. l.*

legnagyobb részét megvilágította, ami a harcvezetés szempontjából nagyon fontos.

2. Bethlen nem állított valótlanúságot akkor, amidőn már az állás megszállása előtt holdfényt említett.

5. Hogy a hajdúk éjjel 10^h-kor, ha még nem is a kijelölt leshelyen, de legalább is annak közelében voltak már s így útrakelésük jóval megelőzhette Petz indulását.

*

A hajdúk útján jól értesült Bocskay azt határozta, hogy a császári lovasságot s az utána következő hosszú szekérsort bántatlanul engedi el a lesállás előtt, azután pedig a különítmény legerősebb részére, a gyalogságra, veti magát. A terv bizonyára jó volt; mert ha az élen menő lovasságot lepi meg, az talán megszalad, de a hátrább következő gyalogság és tüzérség időt nyer arra, hogy az ellenállásra felkészüljön. Ellenben ha sikerül a gyalogságot, a rajtaütés riasztó hatása alatt, gyorsan szétvernie, akkor a vértések egyedül, az erdő és az éjszaka sötétségében, nem csinálhatják volna nagyobb bajt.

A Diószeg felé haladó Petz egyáltalán nem gyanított semmi rosszat, amikor egyszerre a hajdúk szembejövő csapatával találkozott, mert azt, hogy már Bocskayhoz pártoltak, nem is sejtette. Szóba állott velük¹⁸⁵ s a hajdúk, békés szándékot színelve, tovább engedték a császáriakat. Ők maguk pedig az erdőbe vonultak,¹⁸⁶ ahol övéik nagyobb része már lesben várakozott.

Midőn a német gyalogságnak közvetlenül az ágyúk mögött haladó éle a hajdúk leshelye elé jutott: az utóbbiak nagy lármával előrohantak az erdőből s az ellenségre vetették magukat.¹⁸⁷ A meglepetés sikerült, de nem egészen úgy, amint kellett volna. Már hallottuk, hogy Petz gyalog-

¹⁸⁵ „Ita cum iis colloquia miscentes, quonam tam intempesta nocte iter intendant, exquirunt.“ (*Bethlen*: i. m. VI 147. l.)

„Als sie nun den 15. Oktobr. zwo Stunde vor Tags aufgezogen kamen eben die Keyserl. Furirer und Quartiermeister für einen Waldvoran daher geritten auff welche alsbald etliche aus dem Walde zuruckten und ihnen ob sie Freund wären und wo sie hinaus wolten starck zugesprochen. Sie aber gaben sich darauff zu erkennen dass sie die 6000 Heyducken so zu unserm Volek stossen solten und anyetzo im Anzug wären.“ (*Ortelius*: i. h.)

¹⁸⁶ „Nach eingezogenem Bericht haben sie die Furirer und Quartiermeister... fürüber passieren lassen, sie aber sind wieder in den Waldgeruckt“ (*U. o.*)

Ebből az látszik, hogy Petz az Ér mélyedését akkor még nem érte el, mert az csupa mocsár s így erdőtlen volt.

¹⁸⁷ „Hungari... equitatum omnem, carrorum quoque... seriem tacite praeterire finunt; ubi peditatus soluto incedens agmine advenit, tum vero protinus in hos totis simul viribus impetum faciunt.“ (*Bethlen*: i. h.)

sága rendetlenül, csoportokra szakadva s egymástól el-elmaradozva követte a tüzérséget. Ez az összevisszaság most véletlenül hasznukra vált, mert ennek köszönhették, hogy Bocskay támadása csak egy részüket, t. i. az élüket, érte váratlanul. A hátrábbbmaradottak felocsudhattak első meglepetésükből s fokozatosan a viadal színhelyére érve, megszorult társaik támogatására siethettek. A magyaroknak tehát nem sikerült az egész német gyalogságot egyetlen megrohanással zavarba hozniok s ezt kizsákmányolva, megfutamítaniok.

Dühös kézitusa kezdődött. Bocskay hajdúi kétszer-háromszor is megrohanták a csoportonkiint érkező német gyalogságot, amelyet végül is áttörtek és visszaszorítottak.¹⁸⁸ Kétségtelen, hogy a harc sorsa rövidesen eldőlt volna, ha Petz, a csatazajt meghallva,¹⁸⁹ vagy ami még valószínűbb, idejekorán jelentést is kapva,¹⁹⁰ a vértesekkel vissza nem fordul s a már-már szétvert gyalogság támogatására nem siet. Egyúttal pedig kengyelfutót küldött Adorjánba, sürgős segítséget kérve Belgiojosótól.¹⁹¹ A hírvivő — mint látni fogjuk — csakugyan eljutott a fővezérhez, amiből nyilván az következik, hogy a hajdúk nem állották el nyílvégig a diószegi hidakat, mert különben — más átjáró hiányában — senki se juthatott volna át az Éren.¹⁹² Mire Petz a harc helyére ért, megjött a német lovasságnak a gyalogságot hátulról fedezni hivatott, de — mint hallottuk — jócskán elmaradt kisebbik része is.¹⁹³

¹⁸⁸ „A hajdúk szakasztják el őket és közből ezer hajdú egyeléti magát közikben.“ (*Gyulaffi*: i. h.)

¹⁸⁹ „cataphracti... audito pugnantium saevo clamore, armorumque ingenti strepitu, labanti suorum aciei auxilio accurissent.“ (*Bethlen*: i. m. VI. 148. l.)

Istoánffi leírása szerint, a hajdúk előbb a német lovasságot támadták meg s csak azután került volna a gyalogság megrohanására a sor: „primo Peczium et equites... postea peditatum cum tormentis et carris subsequentem, adoriuntur.“ (*I. h.*)

Ez a sorrend, az előbb már kifejtett okoknál fogva, nem fogadható el. Lehet, sőt valószínű, hogy a nemetoszlop élén is volt valami kis csepetaté, de a tulajdonképeni főtámadás a derékhadat érte először.

¹⁹⁰ „Herr Petz... hat... eylend zurückgeschickt und die Schlesischen Reuter... mit eilender Hülff zu erscheinen, und sie zu entsetzen auffmahnen lassen.“ (*Ortelius*: i. h.)

Tudjuk, hogy Petz elől a lovasságnál volt, ennél fogva nem ő, hanem valaki a derékhadból kérhetett segítséget. De a jelentés akkor se mehetett Petzhez hátrafelé.

¹⁹¹ *Istoánffi*: i. h. — Ő még azt is írja, hogy a hírmondó Scarsella Kristóf „equitum praefectus“, azaz a lovasság parancsnoka volt. Sehogy se hihető, hogy Petz a vértesek parancsnokát ilyen szolgálatra alkalmazta volna.

¹⁹² Az a körülmény, hogy a diószegi hidak nem voltak megszállva, *Ortelius*-ból is kiténik. (*I. h.*)

¹⁹³ *Ortelius*: i. h.

Hatszáz lovas megjelenése akkor, amikor a döntés már csaknem megtörtént, bizonyára nagyon kellemetlen meglepetés volt, amelynek káros hatása csakhamar mutatkozott is. A vértések t. i. tüstént nekivágtak a német gyalogságot szorongató hajdúknak s kemény küzdelem után vissza is verték őket. Ámde az erdős térszín — kivált éjjeli sötétségben — gátolta a hátrálók üldözését.¹⁹⁴ Így történt, hogy a hajdúk csakhamar megállhattak, sőt újabb harcra is készülhettek.

Bocskay ugyanis nem tágított. Nem akarta, hogy a félig-meddig máris kivívott győzelem kicsússzék a kezéből. Összeszedve meghátrált csapatait, ismét támadott.¹⁹⁵ Nyolcszor fordult a szerencse kockája; majd az egyik, majd a másik fél kerekedett felül az újra meg újra fellángoló viadalban.¹⁹⁶ Most már Petz tüzésége is beleszólt a harcba,¹⁹⁷ de az ágyúk alkalmasint csak egyet-egyet lőhettek, mert a pattantyúsok, a közvetlen közelükben tomboló tusa közepette, alig végezhatték el másodsor is a töltés hosszadalmas műveletét.

Végre a nyolcadik összecsapás meghozta a várva-várt döntést Bocskay javára. A vértések meghátráltak, majd — úgy látszik több irányban — szétfutottak. Menekülésük azonban nem ment símán. A magyarok nem üldözhatték ugyan őket, mert a győzelem még nem volt bizonyos, de ott volt helyettük a kettős akadály: az Almás és az Ér vize. Különösen az Ér volt — összevissza kanyargó, sokhelyen nagyon mély, de sehol át nem lábálható főágával — a nehéz lovú és fegyverzetű vasasoknak veszedelmes. Érthető tehát, hogy sokan közülök ott veszték a mocsarakban.

Jobban járhattak azok, akik az Ér mentén — vagy dél-nyugatra Pocsaj felé, vagy északra Székelyhíd irányában — menekültek s ott kelhettek át a vízen. Gyaníthatóan elég sokan futottak Diószeg felé is s az ottani hídakon át a fő-sereghez csatlakoztak.¹⁹⁸

¹⁹⁴ „Sed suffragentem viribus victoriam, sive insidias in tanta tenebrarum importunitate veritus miles Germanus: seu quapiam alia suspicione moratus; *minime Hungaro cedente persequi institit.*“ (Bethlen: i. m. VI. 149. l.)

¹⁹⁵ Bethlen állítása szerint: *U. o.*

¹⁹⁶ „Octies utrumque agmen alterum aequata pugna sustinuit, perque vices populit. Nunc his, nunc illis, fortuna victoriam sponndit.“ (*U. o.*)

¹⁹⁷ *U. o.*

¹⁹⁸ A hídak akkor még nem voltak megszakítva... „die unsern... die Brücken, so sie mit Muskatirern bewachen lassen, *hinter ihnen* nit abgeworffen hätten, so währe ihres Gebeins nit darvon kommen“ (Ortelius: i. m. I. 367. l.)

Időközben virradni is kezdett¹⁹⁹ s Petz úgy látta, hogy a csata máris elveszett. Kibontakozott tehát a harcból, amelyből eddig derekasan kivette a részét s a menekülő lovassághoz csatlakozva, Várad felé futott. De nem juthatott messzire, mert Nadányi György, többedmagával utána iramodott s, alkalmasint vagy az Ér, vagy az Almás vízénél, el is fogta. Petz tudott valamennyire magyarul s így értésére adta Nadányinak,²⁰⁰ hogy kegyelemre megadja magát.²⁰¹

A sziléziai lovasság megszaladása után, Bocskaynak a német gyalogsággal és tüzérséggel kellett leszámolnia, amely a hajdúknak a vértesekkel vívott harca közben, lövészeres- és egyéb kezeügyében levő alkalmatosságokból, valami szekérvár-félét rögtönzött²⁰² s abba húzódva várta az újabb támadást.

De ez a hevenyészett mentsvár nemsokáig oltalmazta a németeket, mert mindjárt kezdetben robbanás történt s tűz ütött ki benne, aminek okát nem egyformán adják elő forrásaink, már t. i. azok, amelyek egyáltalán szólnak róla. Bethlen azt írja,²⁰³ hogy a németek a szekérvárat puskaporttal hintették körül, meg akarván azt a magyarok rohama alkalmából gyújtani. De a csel balul sült el, mert az ágyúkból kicsapó láng kelleténél korábban lobbantotta fel a puskaport, mire a szekérvár is lángba borult. Ennek következtében hihetőleg felrobbant az egész puskaporkészlet is.²⁰⁴ Ennek a leírásnak első része nem valószínű. Először is aligha volt a németeknek annyi idejük, hogy puska-

¹⁹⁹ „Et jam inceptam concubia nocte pugnam primum diluculum occupaverat.“ (*Bethlen*: i. m. VI. 150. l.)

²⁰⁰ „ut potuit hungarico sermone“ (*U. o.*)

²⁰¹ Petz — *Istvánffi* szerint — meg is sebesült: „Peczius... non sine gravi vulnere capitur“ (*I. h.*)

Ortelius (i. h.) nem tud róla, úgyszintén *Bethlen* (i. h.), *Szamosközy* (i. m. IV. 238. l.) és *Gyulaffi* se (i. h.)

Basta 1604 okt. 22-i jelentése csupán ennyit mond: „dicunt captivum esse Joannem Petz.“ (*Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten 1604. Fasc. X. ad Nr. 10. b.) Később azonban úgy hallotta, hogy az ezredes ott vezetett Diószegnél. (*U. o.*: ad Nr. 10. a.)

Olyan hír is keringett, hogy Bocskay Konstantinápolyba szállította a fogoly Petzét. (*Weyss*: *Liber Annalium*. — *Trauschenfels*: i. k. 174. l.)

Ezt megecáfolja a bizonyára legjobban értesült *Szamosközy*: „Baptista Pez Jánost Sakába (Zsákába) vitette Bocskai, most is ott vagyon 1605. Januáron, nem küldötte az török császárnak az mint mondják vala.“ (*I. m.*: IV. 308. l.)

²⁰² „illi pallo ex curribus facto diu se defendunt.“ (*Istvánffi*: i. h.)

²⁰³ *I. m.*: VI. 155. l.

²⁰⁴ „explosione tormenti, ignem longius ejaculantis... non solum circumparsus pulvis subito flammen concipit; sed ipsa castrorum interiora, denique referti pulvere caduci, subito incendio, cum armis simul et Viris correpti, in ictu oculi in summum conjiciuntur discrimen.“ (*U. o.*)

porral szórják körül a szekérvárat, másodszer pedig sejtették, hogy veszedelmes dolog ilyesmivel az ágyúk és lövészeres szekerek szomszédságában játszani. Azután meg tömerdek puskapor is kellett volna hozzá, hogy valami hatása legyen.

Istvánffi csupán annyit mond, hogy a harc vége felé az ágyúpor felrobbant, felbontva minden rendet a németek között.²⁰⁵

Azt gondolhatnók, hogy Petz katonái legjobban és talán egyformán tudhatták, mi és hogyan történt. Ámde azt látjuk, hogy Ortelius szerint a robbanást egy égő kanóc okozta, amelyet egy német muskétás ejtett vigyázatlanul (alkalmasint) valamelyik puskaporos ládába vagy hordóba.²⁰⁶ Egy másik német híradó ellenben azt mondja, hogy a *hajdúk* a földre öntötték puskaporukat és azt meggyújtva, kifüstölték a németeket a szekérvárból.²⁰⁷ Kétségtelen, hogy a két utóbbi leírás közül Orteliusé látszik valószínűbbnek.

Bármint volt is, annyi megállapítható, hogy a magyarok, gyorsan felhasználva a németek között támadt nagy riadalmat, a sűrű füst leple alatt megrohanták és bevették a szekérvárat. A benne levő gyalogosokat és tüzekeket részint levágták, részint szétugrasztották vagy elfogták; az ágyúk kerekeit összetörték és mindent felprédáltak, amit csak elérhettek.²⁰⁸

A menekülők nagy része, fegyverét elhánnyva futott arra, amerre égerútát sejtett. Legtöbben Várad felé igyekeztek, de közülök azok, akik nem jutottak át a diószegi hídon, az Éren megpróbált átkelés közben az ingoványba fulladtak.²⁰⁹

Némelyek az erdőkben húzódtak meg, de ezeket vagy kardélére hányták, vagy összefogdosták a hajdúk.²¹⁰

²⁰⁵ „pulvis tormentarius fortuitum ignem concepisset, ordines militum dissolvit“ (I. h.)

²⁰⁶ „Unterdessen hat sich ein Musquetierer auss unsern Soldaten zur Munition, Pulver, so ihme gemangelt, abzuholen, begeben, welchem unversehens ein brennender Zündlunte entfallen, dadurch alles Pulver im Rauch hinweg gangen“ (I. m. I. 367. l.)

²⁰⁷ *Gömöry*: i. k. (*Hadtört. Közl.*: 1891. évf. 710. l.)

²⁰⁸ *Bethlen*: i. m. VI. 157. 158. l.

Ortelius: i. h.

Istvánffi: i. h.

²⁰⁹ *Bethlen*: i. m. VI. 156. l. — Ő ugyan Berettyót mond, de a 2. vázlatból is világosan kitűnik, hogy az ütközetből dél felé futó németek útját az Almás és az Ér állotta el. Csak azután juthattak volna a Berettyóhoz. Az üldözésnek is meg kellett az Érnél szünnie, mert a magyarok az Almáson még csak átkelhettek, de a sokkal veszedelmesebb Éren már nem; legfeljebb beleszoríthatták a futókat.

²¹⁰ *Bethlen*: i. m. VI. 157. l.

Petz veresége teljes volt és — mint látni fogjuk — az egész bihari hadjárat sorsának eldöntője lett. Érthető tehát, hogy kezdetben nemcsak a magyarok hatványozták diadaluk nagyságát, hanem maguk a németek is azt állították, hogy a diószegi vereségnek az ő részükről hírmondója is alig-alig maradt.²¹¹ Később azonban mégis csak összeverődtek az életben maradottak, úgy hogy Petz különményéből végül 1585 fő hiányzott, vagyis az egész állomány 40—45 százaléka.²¹²

Nagy lehetett a magyarok vesztesége is, mivelhogy a németek szívósan védekeztek. De számokkal még csak megközelítően se tudjuk kifejezni, mert erről se a magyar, se a német források nem szólnak.

Nem mondhatjuk meg azt se, hogy az ütközet mikor végződött. Ortelius adatai szerint több mint három óra hosszáig tarthatott a harc,²¹³ de kezdetének időpontjáról egymástól eltérően nyilatkoznak az egyes kútfóirók. A végéről pedig csak annyit tudunk, hogy akkor már világos volt. Az kétségtelen, hogy még hajnalhasadása előtt történt a rajtaütés, ami annak meglepő és riasztó hatását bizonyára fokozhatta.

Említettük az ütközet leírásának elején, hogy Petz a magyarok támadását meghallva, segítségért küldött Belgiojosohoz. De a váravárt mentő kéz mindegyre késlett.

Istvánffi beszéli, hogy a császári vezér, mihelyt a vész-hír hozzájutott, tüstént útrakelt a kezeügyében levő lovas-sággal²¹⁴ és egyúttal Capriolit is útasította, hogy a vallon

²¹¹ A Gömörly ismertette egykorú német tudósítások szerint, a sziléziai vértesekből 40, a hat muskétás zászlóaljából 50, a kassai lövészekből pedig csak 2 ember menekült meg. (*Hadtört. Közl.* 1891. évf. 710. l.)

Petz hada csaknem teljesen megsemmisült *Szamosközy* (i. m. IV. 247. l.) *Bethlen* (i. h.) és *Ortelius* (i. h.), úgyszintén más magyar kútfők szerint is:

„Az hajdúk... iszonyúképpen vágták őket, harmad része se ment el, csak illő fillő szaladt bennek.“ (*Gyulaffi*: i. h.)

„Adoriuntur enim eum (Petz) Haidones Bocskaii, eosque omnem ad unum usque interficiunt.“ (*Weyss*: Liber Annalium. — *Trauschenfels*: i. k. 174. l.)

„Doktor Peczet igen meg-verék... a Németeket mind le-págák, Táborokat, Ágyujokat és hadakozó szerszámokat mind el-nyerék.“ (*Pető*: Rövid Magyar Krónika. 160. l.)

²¹² „Sub initium belli Bocskaiani az Pecz hadában és az németekben az kik innét kimentek vala veszett 1585.“ (*Szamosközy*: i. m. IV. 253. l.)

Basta, 1604 okt. 22-én kelt jelentésében nem szól számszerint a veszteségről. Csupán ennyit ír: „dicunt enim vehementer profligatum esse exercitum Imperatoris.“ (*Kriegs-Archiv* Wien: F. A. 1604. Fasc. X. ad No. 10. b.)

²¹³ I. h.

²¹⁴ „cum iis, quod apud se habebat... adcurrere... non praetermissit.“ (I. h.)

gyalogsággal hozzá csatlakozzék. A fővezér el is jutott a diószegi hídig s ott a hátrábbmaradt gyalogságra várakozott;²¹⁵ de még mielőtt közbevághatott volna, megtörtént a robbanás, mire a harcnak csakhamar vége is szakadt.²¹⁶

Bethlen nem mondja,²¹⁷ hogy Belgiojoso kimozdult volna Adorjából, sőt úgy tudja, hogy mindvégig ott várta Petzet; azonban Szamosközy megerősíti Istvánffi leírását, amelyet tehát mi is elfogadhatunk.²¹⁸

Ha Belgiojoso még idejekorán megérkezik, alkalmasint elragadhatja Bocskaytól a győzelmet. De a helyzet és az ütközet imént vázolt folyása azt tanúsítja, hogy a császári vezér Petz katasztrófája előtt nem igen avatkozhatott volna a harcba, amelynek sorsa az ő Diószegre érkezésekor alighanem el volt már döntve.

Minthogy Petz alkalmasint nem jutott még el Diószegig akkor, amikor Bocskay támadásáról hírt kapott: annak a lovasnak, akit Belgiojosohoz küldött, legalább 20 kilométernyi utat kellett Adorjánig megtennie. Ugyanis a valószínűség amellet szól, hogy ez a kengyelfutó a vidéket nem ismerhette. Ennélfogva nem a rövidebb úton a szálló-hegyeken át lovagolt, hanem Diószegnél átkelve, az Ér mentén Félegyházaig s onnan a Berettyó jobb partján Adorjánig. Indulásakor még sötét is volt s így valami gyorsan már csak ezért se haladhatott. Belgiojoso hadának felriasztása s az (Istvánffi szerint) vagy 6 kilométernyivel messzebb táborozó vallonok értesítése és megmozgatása se volt pillanat műve.

A császári vezérnek — feltéve, hogy ismerte a rövidebb utat — körülbelül 15 kilométert kellett megjárnia, hogy a *harc színhelyére* jusson. Az ütközet, Ortelius feljegyzéseiből következtetve, több mint három óra hosszúra tartott ugyan, de nem hiszük, hogy Belgiojoso — Petz hírvivőjének indulásától számítva — 5 óránál rövidebb idő alatt érhetett volna el a mai egyedi pusztát, amelyen az ütközet lezajlott. Hallottuk azonban, hogy a lovassággal előresiető kassai generális nem mert egyedül odáig menni, hanem

²¹⁵ „eunque (t. i. Capriolit) ad pontem Dioseghianum aliquantis-
per expectavit.“ (U. o.)

²¹⁶ „Sed antequam opem tulissent, iam et pulvis sulphureus tanta
cum militum strage succensus et pugna peracta erat.“ (U. o.)

²¹⁷ *I. m.* VI. 158. l.

²¹⁸ „Ézt (t. i. Petz vereségét) az kassai generalis megértvén, minden
hadával kiindult Váradrul Diószeg felé, hogy az magyarokkal megvív-
jon, de mikor észbe vette volna, hogy nem bír velek, nem mer meg-
vívni velek, hanem visszaszáll Váradra.“ (*I. m.*: IV. 247. l.)

Itt csak az a hiba, hogy Belgiojoso az ütközet idején nem Váradon, hanem Adorjában volt.

megállapodott a diószegi hídnál, ott akarván bevárni a szükségképpen messze mögötte maradt vallonokat. Így tehát már mindennek vége volt, mire teltre kerülhetett volna a sor s a későn jött segítség Petz megfutamodott hadát többé nem fordíthatta vissza.

Mindez azonban korántse bizonyítja azt, hogy Belgiojoso most már semmit se csinálhatott volna. Kétségtelen, hogy a hajdúk nagyon kifáradhattak a hosszú és véres küzdelemben. Egyik részük zsákmánvolással, másik részük a futók üldözésével volt elfoglalva. A Diószeg felé menekülő németek nem rongthatták el olyan alaposan a hídakat, hogy rövidesen helyre ne lehetett volna őket állítani; talán csak egynehány felszakított deszka pótlásáról lehetett szó. Belgiojoso tehát legalább is megzavarhatta volna a kimerült és szétszóródott hajdúkat. Csakhogy ő, mint azt az 1604-i hadjárat története eléggé igazolja, nem volt a merész elhatározás és a gyors cselekvés embere. Petz veszedelmének, majd vereségének útközben hozzájutott híre nagyon megrémítette. Szinte kapott rajta, hogy a harctól már ügyis elkésett s anélkül, hogy csak valamit is próbált volna, Adorjánba vonult vissza; majd másnap — október 16-án²¹⁹ — egész hadával Váradra húzódtott.

²¹⁹ Nem szorul semmi bizonyításra, hogy a diószegi ütközet október 15-én (Pénteken) hajnalban volt. *Bethlen* szerint Belgiojoso: „postera statim a clade Baptistina die, toto cum exercitu... Varadinum se recepit.“ (I. m. VI. 158. l.) Ezt mondja *Istoánffi* is: „postero die Varadinum... ire contendit.“ (I. m. 499. l.)

Gyulaffi (i. k. 52. és 55. l.) két ízben Szombatra (tehát október 16-ra), egy ízben Péntekre teszi a német hadak visszavonulását Adorjánból Váradra.

A szombati dátum mindenképpen valószínűbb. Először is Belgiojoso csapatai 15-én már vagy 25 kilométernyi útát jártak be; ugyan-ezen a napon még 27 kilométer egy kissé sok lett volna. Másodszor pedig össze kellett Petz hadának menekültjeit szedni, hogy a veszett fejének legalább a nyele megmaradjon.

Dús László szerint (*Biharvármegye és Nagyvárad monographiája*: 193. l.), a Diószegről Váradra futott Belgiojosot nem engedték be (!) a váradra várba, ami nyilvánvaló képtelenség.

Ezzel szemben *Tóth-Szabó Pál* azt írja, hogy egyszerre három császári generális volt Váradon, t. i. Belgiojoso, Barbiano és Petz. (*Nagyvárad az erdélyi fejedelmek s a török uralom korában*: 38. l.) A szerző nem vette észre, hogy Belgiojoso és Barbiano ugyanegy személy, Petz pedig nem volt tábornok s különben is foglyul esett Diószegnél. Majd így folytatja: „Belgiojoso... Október 23-án még Váradon volt. E napon, mely szombati nap volt, délelőtt 11 órakor indult Váradról s a következő vasárnap estére már Tokajnál álltak. *Kevéssel utóbb ott-hagyta Váradot Barbiano is s a vár őrizete Petz gondjaira maradt.*“

VIII.

Belgiojoso visszavonulása.

A diószegi ütközet jó iskolapéldája annak, hogy miként lehet aránylag kis erővel nagy sikert elérni.

Hallottuk, hogy a császári haderő, közvetlenül az ütközet előtt, három csoportot alkotott. Az egyik Várad őrserege volt; a másik — a derékhad — Adorjánnál állott, végül a harmadik — Petz különítménye — Álmosdra érkezett. Bocskay az utóbbit támadta és verte meg, mire Belgiojoso, a legerősebbik csoporttal — anélkül hogy megütöközött volna — Váradra vonult vissza.

Ezzel személynelláthatóan elárulta, hogy megijedt, nem bízik magában és seregében s ezért keres oltalmat — támadó tervétől elállva — Várad falai között. Amennyit ártott ez a vereség nélküli gyors visszavonulás és Petz kudarcra a császári fővezér harcikedvének és erkölcsi erejének, ugyanolyan mértékben fokozta Bocskay hajdúinak bizakodását és bátorságát.

Az Ér és a Berettyó vonalának számottevő része Bocskay hatalmába került, aki ilyenformán elvághatta Belgiojoso tulajdonképpeni hadműveleti alapjától: Felsőmagyarországtól. A helyzet súlypontja tehát a magyarok javára tolódott el, mert Váradon se voltak olyanok a viszonyok, hogy a császári vezér hosszabb ideig ottmaradhatott s újabb hadműveleti alapot teremthetett volna.

Serege t. i. sokkal nagyobb volt, mint amekkorát a vár befogadhatott;²²⁰ a belsőváros — Péntekhely — kerítése az 1598-i ostrom alkalmával javarészből elpusztult s a kerítetlen többi városrész meg éppen tárva-nyitva állott.²²¹ A németek megpróbálták ugyan, hogy Péntekhely hiányzó védőműveit valami árokkal, hevenyészett földhányással és reárakott tüskéssövénnyel pótolják, de — úgy látszik — maguk se bíztak ebben a rögtönzött védővonásban.²²²

²²⁰ „Nam Varadinum magni quidem momenti arx, sed tantae multitudinis, quantam Barbianus ducebat, minime capax“ (*Bethlen*: i. m. VI. 161. l.)

„in arcem vero, propter ejus angustiam, diversarum nationum milites recipi non esse tutum censebant“ (*Istvánffi*: i. h.)

²²¹ 3. vázlat. — „postquam Civitas Varadiensis propter ejus amplitudinem, multo vero minus suburbia nec vallo, nec fossa munita, defendi nequaquam possent.“ (*U. o.*)

²²² „Az király képe ben az belső várban vagyon, az erdélyi had Sennei urammal ismét azon kívül, ki hányás vagyon, valami árkocsát ástak volt, péntek hely kerítették volt be a nyáron, annál az árkocsánál, ki csak igen keskeny, tövissel hánták fel és földdel az szélét.“ (*Gyulaffi*: i. h.)

Belgiojoso egyáltalán nem gondolt többé támadásra, sőt attól félt, hogy a hajdúk találnak rajtaütni.²²³ Mindamellett, hogy erősebb voltának legalább a látszatát megőrizze, felhívta Bocskayt, hogy bűnbocsánat fejében adja meg magát. Természetes, hogy az utóbbi, aki máris a császári vezér fölé kerekedett, nem hajlott a szóra; sőt, további harcra készülődve — hir szerint — nemcsak az Ér és a Berettyó átjáróit szállotta meg,²²⁴ hanem mindazokat az erdőkön átmenő utakat is,²²⁵ amelyeken a császári vezér a Berettyó felé nyomulhatott.

Belgiojoso minderről értesült, sőt alkalmasint többet is hallott a felkelők erejéről, mint amennyi igaz lehetett. Elküldötte tehát Sennyey Miklóst, hogy Bocskay hadáról megbízható híreket hozzon. Sennyey el is járt ebben a dologban s azt jelentette a vezérnek, hogy Bocskay serege jóval kisebb ugyan a császáriakénál, de elszánt és harcban kipróbált csapatokból áll, amelyekkel nem egykönnyen lehet elbánni.²²⁶

Belgiojosot nagyon nyugtalanította ez a hír és most már csak arra gondolt, hogy otthagyja Váradot és Tokajba vonul vissza.²²⁷ Ezt a szándékát az a körülmény is táplálta, hogy a hajdúk elpártolása után nem bízott a seregében levő székelyekben se s célszerűnek látta eltávolításukat Bocskay közeléből.²²⁸ Holott az erdélyi csapatok — jól emlékezve a hajdúk korábbi erdélyi garázdálkodására²²⁹ — szívesen megütköztek volna a felkelőkkel. Sőt voltak a császári seregben egyes magyar csapatparancsnokok, akik arra kérték a vezért, hogy engedje át nekik erre a célra a sereg felét.²³⁰ Belgiojoso azonban hallani se akart róla. Az volt ugyanis a meggyőződése, hogy Bocskay bizakodását és csapatainak harcikedvét módfelett felcsigázta a diószegi diadal, úgy hogy most már csak igen nagy áldozat árán lehetne valami sikert kivívni ellene. Ennélfogva nem akarta

²²³ „Igen félnek, hogy reájok mennek, nem is tarthatják azt sokára, kiváltképpen ha éjjel ütik meg őket.“ (U. o.)

²²⁴ „... Boscajus tam pontem Diosegianum quam Sakam et Hencidam ac Chatarum et pontem quem vocant Siculorum aliaque loca... praeoccupare dicebatur.“ (Istvánffi: i. h.)

Az itt felsorolt helyek közül: Saka = Zsáka, Chatar = Csatár (Váradtól ÉÉK. 11 km.), Pons Siculorum = Székelyhíd. Hencida a Berettyó balpartján van, Kismarjától 10 km. nyugatra.

²²⁵ „Fama erat, Bocskaium omnes sylvas, quibus hic tractus passim frequentatur, armatis militibus complevisse.“ (Bethlen: i. m. VI. 163. l.)

²²⁶ U. o.: 162. l.

²²⁷ Istvánffi: i. h.

²²⁸ U. o.

²²⁹ 1602—1603. — Szádeczky: A székely nemzet története és alkotmánya. 162. és k. ll.

²³⁰ Bethlen: i. m. VI. 163. l.

seregét újabb kudarc lehetősége elé állítani. Hogy azonban a magára maradó váradi őrség nagyon meg ne ijedjen, olyasfélét is mondott, hogy eljő még az idő és az alkalom, amikor Bocskay mozgalmát kellő erővel elfojthatja.²³¹

A császári vezér észrevétlenül akart Biharmegyéből visszavonulni; így hát Bocskaynak nem volt szabad a sereg útirányáról semmit se megtudnia. Hogy ezt biztosítsa s a felkelőket megtévevessze, mindenfelé azt híreszteltette, hogy az Érmelléken át Szatmárra akar vonulni. Sőt saját embe-reit is ezzel áltatta, nehogy valódi szándéka kitudódjék.²³² Belgiojosonak ez a csele valóban sikerült is.

Általában úgy olvastuk, hogy a császári sereg október 23-án indult el Váradról s 24-én este már Tokajba is érkezett.²³³ Szamosközy még azt is hozzáteszi, hogy ilyenformán rövid másfél nap alatt, 12 magyar mérföldnyi útát tett meg Belgiojoso.²³⁴ Már említettük, hogy Várad és Tokaj között legalább 150 kilométer, azaz 18 magyar mérföld volt akkor a távolság. Bármennyire igyekezett is Belgiojoso Bocskaytól menekülni, nem járhatott meg — kivált gyalogsággal — ilyen rövid idő alatt ekkora útát; még akkor se, ha — mint Istvánffi mondja — a szekerek és a málha fölösleges részét Váradon hagyta.²³⁵

Világos, hogy az indulás napjának meghatározásába az idézett íróknál hiba csúszott. Egyedül Gyulaffi mond hihetőbb dátumot. Ő ugyanis azt állítja, hogy Váradra érkezése után ötödnapra szedte fel a sátorfáját Belgiojoso.²³⁶ Ez tehát október 21-e volna, vagyis az egész visszavonulásra

²³¹ U. o.

²³² Istvánffi: i. h.

Szamosközy: i. m. IV. 247. l.

²³³ „die 23. oct. szombaton indul ki az generalis minden népével Váradrul... Ilyenképpen Váradrul szombaton tizenegy óraker kiindulván, másnap estvére jutottak az tokaji hídhöz azon vasárnap 24. die Oct.“ (Szamosközy: i. h.)

„Den 24. Octobr. ist Herr Feldobristen... Belgiojoso Abendzeit mit seinem bey sich habenden Kriegsvolk von Gross Wardein auff Tockey angelangt.“ (Ortelius: i. m. I. 367. l.)

„...circa meridiem abiit, ac sequenti vespere circa solis occasum ad pontem Tibisci prope Tocajum pervenit.“ (Istvánffi: i. h.)

Bethlen szerint (i. h.) csak 24-én indult volna Váradról a császári sereg: „Barbianus... nona Kalendas Novembris hora quarta pomeridiana Váradino exgressus est.“

²³⁴ „másfél nap az generalis tizenkét magyar mélyföldet ment Váradtul fogva Tokajig.“ (I. m. IV. 248. l.)

²³⁵ I. h.

²³⁶ „az király képe pénteken jött Váradra, ötöd napnál tovább ott nem késett.“ (I. k.: 35. l.)

Minthogy Péntek október 15-re esett, az ötödik nap 20-a lett volna. Azonban már hallottuk, hogy Belgiojoso valószínűleg csak Szombaton (16-án) vonult be Váradra.

nem másfél, hanem négy nap esnék, ami 35—40 kilométer napi átlagnak felelne meg. Ez elfogadható teljesítmény, kivált ha meggondoljuk, hogy a kassai generális a visszavonulás első felében éjjel-nappal hajszolta csapatait s hogy — a félelem hatása alatt — később is nagyobb sietséggel haladt, mint amekkorával Tokajból Adorjánba jött.²³⁷

Természetes, hogy jó időt, tehát járható utakat kell alapul vennünk, mert esőzés idején talán 15—20 kilométert se számíthatunk egy-egy napi menetre, még gyorsított visszavonulás esetén se.

Belgiojoso visszavonulását legrészletesebben — s alkalmasint leghívebben is — Szamosközy írja le. Az ő előadása szerint, az álhírekkel megtévesztett magyar sereg az Érmelléken várta a császáriakat. Belgiojoso szándéka eleinte az volt, hogy Kismarjánál megy át a Berettyón; de azt hallván, hogy „*túl az magyar sereg készen várja őket, nagy félve, rettegve és nagy rémüléssel Pocsajra verekednek.*”²³⁸

A császári vezér — mint ebből látható — nem tudta, hol van Bocskay, mert a magyarok nem a Berettyó mentén, hanem „Kismarján túl *Diószeg felől* várták az generalist kész haddal. Mert az hajdu magyarok azt tudták, hogy *az generalis reájuk megyen és meg akar víni.*”²³⁹

Ez tehát azt bizonyítja, hogy:

1. A magyar tábor Diószegtől *északra* lehetett, mert különben nem várhatta volna a *délről* jövő Belgiojosot „Diószeg felől.”

2. Bocskay, alig 5000 főre tehető egész hadát szükségképpen együtt tartotta; így hát se a pocsaji, se a kismarjai gázlón nem örködhetett.²⁴⁰ Fölösleges is volt, mert nem arról várta a támadást.

Kétségtelen, hogy ha Bocskay serege — úgy amint a császáriak hitték — a Berettyó jobb partján, Kismarjával szemben áll: akkor a késő esti órákba — tehát a sötétségbe — nyúló pocsaji átkelés se történhetett volna símán.

²³⁷ „Barbianus Berettyó amne superatus, omnique pugnandi consilio abjecto cum nullam vel nocturni temporis partem ad sistendum pedem adhibuisset, Debrecinum oppidum versus iter intendit.” (*Bethlen: i. m. VI. 164. l.*)

²³⁸ *I. m.: IV. 247. l.* — Bocskay idejében Pocsaj nem tartozott még az erősségek sorába. Állott ugyan ott valami régi földvár, de annak nem volt semmi fontossága. Pocsaj tulajdonképpen várát csak I. Rákóczy György építette 1641-ben. Közéleben még három földvár, u. m. a hosszúági-, hídközi- és leányvár, maradványai láthatók.

²³⁹ *Szamosközy: i. m. IV. 248. l.*

²⁴⁰ Kismarjától Diószegig, *toronyirányában mérve*, 16 kilométer a távolság. Az Érmellékárait és parti mocsarait kerülgető *úton*, természetesen, sokkal nagyobb lehetett.

Ugyanis, a két falu között mindössze 4 kilométer a távolság.²⁴¹ Ennélfogva a Kismarja táján leleselkedő magyar sereg könnyen megtehetette azt, hogy a bal partra átkelve, váratlanul hátba támadja (a Berettyón való átgázolás közben) a császári sereget, amelyet ezzel a rajtaütéssel ugyancsak megriaszthatott és nagy bajba is hozhatott volna. Ez, Szamosközy állítása szerint is, könnyen sikerülhetett.²⁴²

Volt azonban még egy fontos ok, amely a taktikai helyzettől függetlenül, talán a leghatározottabban szólott a kismarjai átkelés ellen. Tudniillik az, hogy itt menve át a Berettyón, az Ér mocsárvidékébe jutott volna a Debrecen felé igyekvő császári sereg.²⁴³ Már pedig az Ér — mint azt a II. fejezetben kifejtettük — át nem gázolható, nagyon veszedelmes akadály volt, holott a Pocsaji átkelés esetén csak a Berettyó állott a visszavonulók útjában.

Belgiojoso tehát jól cselekedett, amikor Pocsajnál vitte át seregét a Berettyón, akár józan megfontolás és a környék felderítése alapján határozott így, akár csak véletlenül hibázott reá a helyes útra.

A császári sereg több mint felerészben magyarokból (székelyekből) alakult. Minőségre jó, számban pedig sokkal erősebb volt a hajdúhadnál.²⁴⁴ Bocskay ilyenformán nem remélhette azt, hogy elenfelét *nyílt csatában* megverhesse, mert erre még gyönge volt. Diadalra annál kevésbé számíthatott, mert a császári seregből csupán Petz hadát érte döntő taktikai vereség. A többi nem volt még megtörve s csupán a nagyon megijedt Belgiojoso erőszakolta mindenáron a mielőbbi gyors visszavonulást.

Ellenben a diószegihez hasonló éjjeli rajtaütést inkább megkísérelhetett volna Bocskay — mint már mondtuk —

²⁴¹ Pocsaj és Kismarja (régi nevén: Kis Mária), akkor is mostani helyén állott. (1. és 2. vázlat.)

²⁴² -- ... oly nagy rettenés volt közöttök, hogy ezer ember mind ott vesztette volna úket." (I. m. IV. 256. l.)

²⁴³ 2. vázlat.

²⁴⁴ A Váradon október 16-án egyesült császári seregben a székely lovasság és gyalogság körülbelül 5000 főre, a többi erdélyi csapat pedig mintegy 1500 főre rugott. A rácok száma 2400, a vallonoké 600, a németeké 500 volt. (Bethlen: i. m. VI. 162. l.) Ez mindössze 9800 fő. Ebből 1200 embert Váradon hagyott Belgiojoso. Maradt tehát 8600 fő, vagyis csaknem háromszor annyi, mint amennyi Bocskaynak, ugyancsak Bethlen szerint (u. o.: 137. l.) volt.

Szamosközy a császáriakat 8000, a magyarokat alig 3000 főre becsüli (I. h.). Nem is valószínű, hogy az utóbbiak többen lettek volna, mert egyrészt a diószegi véres harcban sokan hullottak el, másrészt pedig Kerekit se lehetett őrizetlenül hagyni. Arra se igen volt október 15-e óta Bocskaynak ideje és alkalma, hogy valami nagyobb hajdúcsapatokat fogadjon fel és szervezzen meg. (V. ö.: *Gyulaffi*: i. k. 35. l.)

a pocsaji átkelésnél. Arra kevesebb lehetőség kínálkozott, hogy Diószeg közelében törbecsalja a netalán arra vonuló Belgiojosot, mert a császári vezér, okulva Petz kudarcán, most már bizonyára óvatosabb volt s nem ment volna egykönnyen a csapdába. Bocskay — úgy gondoljuk — valami védőállást szállott meg, még pedig olyan helyen, ahol az ellenség a maga nagyobb erejét nem fejthette ki. Ilyen alkalmas védőállás az Érmelléken lépten-nyomon kínálkozott.

Meddő kísérlet volna, ha annak kiderítésével akar-nánk foglalkozni, vajjon a sötétség leple alatt hátbatá-madta volna-e Bocskay a Pocsajnál átkelő császári hadat, ha annak odavonulásáról idejekorán értesül? Erről semmi-féle feljegyzés se szól s így a kérdés eldöntésében pusztá feltevésekre és találgatásokra lennénk utálva. Csupán annyit tudunk, hogy október 21-én egyáltalán minden harc elmaradt, mert Bocskay táborában aznap senki se sejtette, hogy merre fordítja a szekere rúdját Belgiojoso, ami kétségtelenül a hírszerző-szolgálat hiányára vall.

A császári hadsereg alkonyatkor ért a Berettyóhoz, Pocsaj közelében, ahol elég jó gázlót talált. Azonban a megszeppent és türelmetlen vallonok nem akartak addig várakozni, míg reájuk kerül a sor, hanem egymás hegyén-hátán tolakodva igyekeztek minél hamarább átjutni a folyón. Ebben a zűrzavarban és tolongásban sokan a gázló mellé szorultak s meg is fulladtak a Berettvó ingová-nyos vizében.²⁴⁵

Pedig a nagy ijedség és kavarodás oknélkül való volt, meri Bocskay serege egész nap és egész éjjel állásában vesztegelt, mindegyre várva a császáriak támadását.²⁴³ Csak másnap (okt. 22-én) reggel tűnt ki az ámítás, amikor nyomozni kezdették, hogy merre jár Belgiojoso hada.

Ellenfelének gyors elillanásából most már azt láthatta Bocskay, hogy az nem mer vele megütközni. Üldözőbe fogta tehát, de derékhadát már nem érthette utól. Ellenben

²⁴⁵ „...ott kelnek az Berettyón által, az ki hol költözhetett, úgy-annyira, hogy az balonok közzül és egyéb rendbeliek közzül is, kiknek rosz lovok volt, sok bele holt, némely nehezen verekedvén ki, lovát ott hatta és avagy más társa lovára ült, vagy gyalog kellett elmaradni.“ (Szamosközy: i. m. IV. 247. l.)

„...increbescente crepusculo vespertino ad Berettyó amnem per-venit, quem cum ad Potsaj vicum vadabilem invenisset, tanta cum festi-natione trajecit, ut e Vallonibus aliquot, dum alii alios trajiciendo studio praevertere conantur, lutulento amnis alveo oppressi perierunt.“ (Beth-len: i. m. VI. 165. l.)

²⁴⁶ „...mind egész éczaka míg az generalis ment azok táborba vesz-teglésbe voltanak és magokra vigyáztanak inkább, hogy valami csalárd-ság ne essék rajtok.“ (Szamosközy: i. m. IV. 248. l.)

a Rakamaz mellett — a Tisza balpartján — maradt rácokat október 25-én megrohanták és felkoncolták a hajdúk.

Alig húzta ki a lábát Váradról Belgiojoso, máris siralmas napok virradtak a szegény lakosságra, amely az 1598-i ostrom okozta károkat is alig heverhette még ki.

A rosszul ellátott német, vallon és rác katonaságot nem engedte ki a várból a fővezér, nehogy Bocskay rajtaiüthessen. Így aztán eleinte csak egymástól lopkodtak eleséget;²⁴⁷ de mikor a derékhad s vele együtt a rendet valamennyire mégis csak fenntartó Belgiojoso is elvonult: egyszerre szabad lett a vásár. A visszamaradt várőrség megrohanta a belső várost — Péntekhelyet — s a kellően védekezni nem tudó lakosságot mindenéből kifosztotta.²⁴⁸ Az összerabolt élő és holt javakat a várba szállította, hogy ostrom esetére el legyen mindennel bőven látva.²⁴⁹ A kárvallottak pedig — mit is tehettek volna mást? — magukkal cipelték azt a keveset, amit meg tudtak menteni s feldúlt házaikat oda-hagyva, elmenekültek a kipusztított városból.²⁵⁰

A biharmegyei rövid hadjáratnak vége volt s ezzel a háborúnak egy, most már országos és nemzeti célért folyó újabb szaka kezdődött meg. A felkelés az októberi hadjárat lezajlásával kinőtt addigi szűk keretéből. Ugyanis, a hajdúk megnyerése, továbbá az a körülmény, hogy a császári sereg a tiszántúli vidéket elhagyta, sőt maga Belgiojoso Tokajban se mert megállapodni: kedvező alapot teremtett Bocskaynak a háború folytatására.

A most tárgyalt hadjárat zárójelenete nagyon fontos határjelző tehát, amely Bocskay *önvédelmi* harcát, Rudolf császár és király ellen meginduló *támadó* háborújától félre nem ismerhetően választja el. Bocskay eddig magát és birtokait védte a hatalmaskodni akaró császári vezér ellen; október végével azonban Felső-Magyarország fővárosa, Kassa, lett a legközelebbi hadműveleti cél.

*

Forradalmak, felkelések alkalmával vajmi gyakran ismétlődik az a jelenség, amelyet Belgiojoso bihari hadjáratában is láthattunk, hogy t. i. a mozgalom elfojtására rendelt haderő éppen a kezdet stádiumában nem lép fel kellő nyomatékkal és energiával, holott akkor egyetlen erőszakos lépés is meghozhatná a kívánt sikert.

²⁴⁷ *Gyulaffi*: i. m. 33. l.

Bethlen: i. m. VI. 164. l.

²⁴⁸ *Szamosközy*: i. m. IV. 242. l.

²⁴⁹ *Bethlen*: i. h.

²⁵⁰ *U. o.*

Ennek a tétovázásnak, gyorsan cselekedni nem tudásnak, közelebbi okát a vezér alkalmatlan voltában, távolabbi okát pedig a forradalmak és felkelések természetrajzában találjuk meg.

Ha két szomszédos állam, annak rendje és módja szerint háborúba keveredett, már a régi világban is tudták, legalább hozzávetően az érdekeltek, hogy ellenfelük mekkora erőt mozgósíthat. Ismerték a várható támadás valószínű irányát és a lehetséges hadműveleti vonalakat is. Volt tehát egy bizonyos alap, amelyre a hadjárat terve épülhetett.

Hirtelen kirobbant felkelés vagy forradalom esetén már egészen más a helyzet. Sohase lehet előre tudni, hogy a mozgalom hány helyen és hol indul meg s hogy a legrövidebb idő alatt is mekkora méreteket ölthet. A helyzet mindenfelé bizonytalan s váratlan meglepetés bármely oldalról jöhet. Mindehhez hozzájárul még a százféle szóbeszéd, felelőtlen mende-monda, amely csaknem mindig sokszorososan nagyítva hirdeti a rögtönzött felkelőcsapatok fizikai és erkölcsi erejét. Éppen elég ahhoz, hogy a helyzet magaslatán nem álló gyöngye vezér, teljesen elveszítse a talajt a lába alól.

Belgiojoso, amikor Rakamazról elindult, alkalmasint olcsó diadalra számított. Azt hihette, hogy Szentjobbot és Kerekit gyorsan elfoglalva, talán máris hódolásra kényszerítheti Bocskayt, akinek egyáltalán nem is volt hadereje s egy pár nap alatt a töröktől se kaphatott segítséget. Ez a számítás, amelyet már Concini kudarcra is megzavart, abban a pillanatban csődöt mondott, amikor Dampierre hajdú Bocskayhoz pártoltak s a diószegi ütközetben döntő győzelmet arattak a császári hadsereg egyik gyanútlanul közelgő csoportján.

Ezzel Belgiojoso agyában egy többé el nem fojtható aggodalom fogamzott meg: attól félt, hogy a sereg zömét alkotó székelyek is cserben hagyják, holott akkor még a megtorlás vágya élt bennük és szívesen visszaadták volna a hajdúknak a kölcsönt azért a sok istentelenségért, amit azok — nem is olyan régen — Erdélyben elkövettek. És most megszólaltak a rémhírek is, amelyeket a biharmegyei viszonyokat nem ismerő császári vezér — úgy látszik — szóról-szóra el is hitt. Hiába volt Sennyey Miklós megbízható jelentése, amely a helyzetet komolynak mutatta ugyan, de a győzelem lehetőségét nem tagadta. Belgiojoso rendületlenül hitte, hogy Bocskay körül akarja őt Váradon zárni, ahonnan majd nem tud többé kiszabadulni. Hiszen máris úgy hírlett, hogy a magyarok elállották az utak és hidak legnagyobb részét s a császári sereg komoly vesze-

delembé jut, ha csak idejekorán Erdélybe nem húzódik vissza.²⁵¹

Pedig Bocskaynak az ellenfél egy harmadával alig felérő, sebtében összerótt hada, nem keríthette be a Váradra vonult Belgiojosot, akinek útja éppen csak arafelé nem volt szabad, ahol a hajdúsereg állott, tehát a diószeg—székelyhidi vonalon.

Előbb azt mondtuk, hogy a diószegi győzelem azt példázza, mint idézheti elő valamely részleges taktikai siker az ellenség általános visszavonulását. Belgiojosó rákövetkező eljárása pedig ennek az ellenkezőjét mutatja be; azt t. i., hogy egy magában és csapataiban nem bízó s a hirtelen helyzetváltozással teljesen megzavart vezér kon-tár kezében, egy jó csapatokból összeállított az ellenfélnél sokkal erősebb és jobban felszerelt hadsereg is hasznave-hetetlen eszközzé válik.

Gyalókay Jenő.

²⁵¹ A Bécsbe hívott magyar tanácsurak úgy hallották, hogy a Váradra vonult Belgiojosot valóban körülzárták Bocskay hajdúi. (*Magy. Országgyűl. Eml. i. h.*)

Érthető, hogy a császári tisztek, főként pedig maga a vezér, — res-telvény a harc nélküli gyors megszaladást — úgy adták elő a dolgot, hogy az ellenség gyűrűjét át kellett törniök.